

Studija o mladima

Kosovo

2024

Izmenili:

Butrint Berisha, Gresa Statovci,
Mimoza Telaku, Egzon Osmanaj

O FES Istraživanjima Mladih

Čega se mladi ljudi plaše, a čemu se nadaju? U svetu koji se brzo menja, a suočava se sa klimatskom krizom i nejednakostima, kao i u mnogim delovima sa starenjem društva i padom demokratije, **FES Istraživanja Mladih** ispituju kako mlade generacije percipiraju razvoj svojih društava i ličnu budućnost. Naš cilj je da podstaknemo informisanu debatu o stavovima mladih prema politici i demokratiji u kontekstu njihovih životnih okolnosti i vrednosti. Ovo uključuje ključna pitanja kao što su obrazovanje, zapošljavanje i mobilnost, porodica i prijatelji, kao i njihovi sveobuhvatni stavovi i percepcije. Fokusiramo se na mlade uzrasta od 14 do 29 go

FES je od 2009. godine sproveo brojna istraživanja mladih širom sveta. U 2024. godini, mladi ljudi na Kosovu su bili anketirani zajedno sa omladinom iz drugih zemalja jugoistočne i centralnoistočne Evrope.

	Izvršni pregled	4
	Ključne činjenice	6
	1. Uvod	8
	2. Metodologija	9
	3. Osnovne demografske karakteristike i trendovi	11
		
	4. Mladi i obrazovanje	12
	5. Zapošljavanje i mobilnost	17
		
	6. Mobilnost	21
	7. Porodica i planovi za budućnost	24
		
	8. Opšte vrednosti, stavovi i percepcije	27
	9. Politički stavovi i učešće mladih	37
	Zaključak	44
	Referenca	45
	Napomene na kraju	46
	Figura	47
	O autorima	48

Izvršni pregled

Studija o mladima 2024. je nastavak serije studija o mladima koje Fondacija Fridrih Ebert sprovodi na Kosovu i u regionu. Studija ima za cilj da objasni glavne stavove mladog stanovništva na Kosovu u vezi društvenih normi i vrednosti, obrazovanja, zapošljavanja, mobilnosti i politike. Istovremenim sprovođenjem studije o mladima u svim zemljama jugoistočne Evrope i rigoroznog prikupljanja podataka, analize i tumačenja procesa, naš je cilj da rasvetlimo percepciju mladih, vrednosti i stavove, kao i njihova očekivanja tekućeg i budućeg razvoja.

Mladi imaju jedinstvenu položaj kao most između sadašnjosti i budućnosti. Njihovo aktivno učešće u političkim i društvenim sferama je ključno ne samo za njihov lični razvoj već i za napredak njihovih zajednica i šireg društva. Angažovanje mladih u političkim aktivnostima i društvenim inicijativama neguje dinamično okruženje koje pogoduje progresivnim promenama.

Kada mladi glasaju, kandiduju se za funkcije ili učestvuju u političkim debatama, oni u centar pažnje postavljaju pitanja koja se odnose na njihovu starosnu grupu. Na Kosovu, ova pitanja obuhvataju širok spektar tema od kvalitetnog obrazovanja i zapošljavanja do potrebe za ekološkim akcijama, uticaja na politike i podizanje svesti. Međutim, vrednosti koje na Kosovu imaju najmanji značaj za mlade su biti aktivni u politici i uzimanje učešća u građanskim akcijama ili inicijativama. Za mladu demokratiju poput Kosova, ova politička ravnodušnost mladih predstavlja veliku zabrinutost.

Mladi ljudi na Kosovu su i dalje prilično tradicionalni. Naša studija pokazuje da oni u velikoj meri zavise od svojih roditelja, posebno u moralnom smislu, i da bi ipak radije bili deo velikih porodica u budućnosti. Kvalitet obrazovanja ostaje pitanje za mlade Kosovce zbog stalnih izazova u pripremi studenata za budući uspeh i ispunjavanju promenljivih zahteva savremene radne snage i društva. Iako koncept obrazovanja prevazilazi njegovu puku povezanost sa tržištem rada, u aktuelnim društveno-ekonomskim strukturama je usklađivanje obrazovanja sa potrebama tržišta rada hitna potreba za mlade Kosovce.

Društvena ravnodušnost i nezainteresovanost da budu aktivni deo društveno-političkog života je zajednički imenitelj mladih generacija širom Zapadnog Balkana. Osim politike, za mlade je podjednako važno društveno angažovanje. Međutim, podsticaj za društveno angažovanje i promene je na najnižem nivou. Ovo se najbolje može razumeti individualnim životnim izborima koji se obično dešavaju u okviru postojeće društvene strukture i socio-ekonomskih i socio-kulturnih zadataka koji određuju mogućnosti i resurse koji su raspoloživi mladima.

Studija o mladima 2024. je alat za odražavanje nivoa političkih stavova mladih jer iskustvo pokazuje da su mladi snažni akteri koji donose promene i ubrzavaju političke procese. Sa druge strane, njihov politički angažman ili apatija je usko povezana sa kvalitetom same politike i institucija koje ona proizvodi. A pogotovo apatija, razočaranje i nedostatak poverenja su pokretači migracije mladih, što je takođe razmatrano ovim istraživanjem na nacionalnom nivou. Iako se vrednosti i uverenja mladih Kosovaca postepeno menjaju pod uticajem globalizacije i društvenih medija, većina društvenih normi ostaje ukorenjena u tradicionalnom pristupu, snažno povezana sa socio-ekonomskim kontekstom i porodičnim nasleđem.

Ključne činjenice

Glavni izazovi za sledeću deceniju

Nezaposlenost: 70%

Korupcija: 53%

Imigracija: 50%

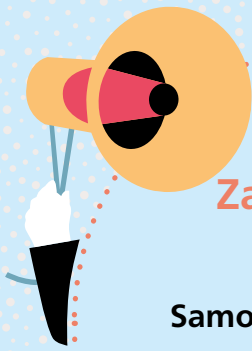

83% mladih na Kosovu nikada nije imalo iskustvo obuke ili studiranja u inostranstvu.

Obrazovanje i navike u učenju

Oko 66% mladih Kosovaca provede manje od jednog sata dnevno na učenju.

Zastupljenost u politici

Samo oko 2% ispitanika smatra da su interesi mladih "dobro" zastupljeni u nacionalnoj politici.

70%

Oko 70% mladih provede od jednog do više od pet sati dnevno na društvenim mrežama.

86%

kosovske omladine preferira da živi sa roditeljima.

Budući izgledi

Lična budućnost: 87% mladih smatra da će njihova lična budućnost biti bolja od sadašnjosti.
Opšta budućnost: 77% smatra da će budućnost uopšteno biti bolja nego sada.

Percepcije društvene strukture

72% mladih Kosovaca veruje da se veze sa ljudima na vlasti preobraćaju u položaje pojedinca u društvenoj strukturi.

50%

mladih na Kosovu ne radi u profesiji za koju su obučavani.

1. Uvod

Studija o mladima na Kosovu 2024. pruža detaljnu analizu trenutnog stanja mladih na Kosovu, usredsređujući se na kritične oblasti kao što su obrazovanje, zapošljavanje i društveni angažman. Ova sveobuhvatna studija nudi vredan uvid u izazove i mogućnosti sa kojima se suočavaju mladi ljudi na Kosovu, naglašavajući međusobnu interakciju između politike, kvaliteta obrazovanja, potreba tržišta rada i društveno-ekonomskih uslova.

Kao što pokazuje ova studija, politički angažman među mladima je izrazito nizak sa samo 2% koji smatraju da su njihovi interesi dobro zastupljeni u nacionalnoj politici. Nepoverenje u domaće političke institucije je široko rasprostranjeno, dok se mladi Kosovci bore da identifikuju svoju političku poziciju.

Kvalitet obrazovanja ostaje jedna od najvećih briga mladih Kosovaca. Uprkos naporima da se unapredi obrazovni sistem još uvek postoje značajni izazovi, posebno u usklađivanju obrazovnih ishoda sa zahtevima tržišta rada. Studija podvlači značaj ovog usklađivanja jer je ključno za povećanje zapošljavanja mladih diplomaca. A pogotovo rezultati testa Programa za međunarodno ocenjivanje studenata (PISA), iako je došlo do blagog povećanja zadovoljstva mladih kvalitetom obrazovanja, o čemu svedoči poboljšana percepcija u odnosu na Studiju o mladima na Kosovu 2018/19 Fondacije Friedrich Ebert (FES), i dalje svrstavaju Kosovo među zemlje sa najnižim rezultatom, što ukazuje na potrebu za nastavkom reformi u obrazovanju.

Ključni fokus studije je nesklad između oblasti studija kojima se bave studenti i potražnje na tržištu rada. Dok su oblasti informacionih tehnologija, zdravstva i STEM-a identifikovane kao najtraženije na tržištu rada, veliki broj studenata nastavlja da upisuje programe poslovne administracije i prava. Ova neusklađenost ukazuje na šire pitanje u okviru obrazovnog sistema i društvenih uticaja, kao što su implicitne polne predrasude koje usmeravaju žene ka oblastima u kojima tradicionalno dominiraju žene, uprkos evidentne potražnje u sektorima kojima dominiraju muškarci.

Studija takođe istražuje socio-ekonomske aktivnosti kosovske omladine, otkrivajući zabrinjavajući trend minimalnog angažovanja u aktivnostima vezanim za posao i u učenju, zajedno sa puno vremena koje se provodi na društvenim medijima. Ovaj obrazac ponašanja postavlja pitanja o efikasnosti trenutnog obrazovnog okvira i potrebi za unapređenjem kurikuluma kako bi se podstaklo veće akademsko i profesionalno angažovanje.

Zapošljavanje ostaje kritično pitanje sa visokim stopama nezaposlenosti mladih i značajnim polnim disparitetima u učešću na tržištu rada. Nalazi pokazuju da se društvene i političke veze često smatraju važnijim od stručnosti za obezbeđivanje radnog mesta, što odražava duboko ukorenjeno nepoverenje u meritokratska načela. Ovakva percepcija naglašava potrebu za sveobuhvatnim političkim intervencijama koje se ne bave samo ekonomskim faktorima već i institucionalnim poverenjem i transparentnošću.

Studija o mladima na Kosovu 2024. ima za cilj da obezbedi čvrstu osnovu za izradiocne politika, nastavni kadar i aktere da izrade ciljane strategije koje se bave ovim višestrukim izazovima. Usklađivanjem obrazovnih programa sa potrebama tržišta rada, promovisanjem polne ravnopravnosti i jačanjem institucionalnog poverenja, Kosovo može bolje da iskoristi potencijal svojih mladih, podstičući socio-ekonomski razvoj i podstičući inkluzivnije i dinamičnije društvo. Ova studija ne samo da ističe goruća pitanja već takođe nudi mapu puta za buduće intervencije za podršku teznjama i sposobnostima mladih Kosovaca.

2. Metodologija

Ova studija predstavlja nalaze empirijskog istraživanja FES-a o mladima u jugoistočnoj Evropi za 2024. za Kosovo. Studija ima za cilj da pruži uvid u to kako adolescenti i stariji maloletnici na Kosovu percipiraju politiku, demokratiju i svoju ulogu u njoj kao agenti promena. Naime, sprovedeno istraživanje ima za cilj da utvrdi doprinos mladih demokratskom razvoju zemlje. Studija takođe ima za cilj da utvrdi tendencije i dinamiku stavova mladih u poređenju sa studijom 2018/19 koju je sproveo FES. Studija, koja je deo šireg projekta FES-a, koristi sličnu metodologiju u svim zemljama učesnicama, uključujući Kosovo, iako nije identična.

Za prikupljanje podataka je korišćen standardizovani upitnik, uz mogućnost uključivanja do deset specifičnih pitanja za mlade u pojedinim zemljama koje su deo studije. Upitnik je pripremljen u konsultaciji sa kancelarijom FES-a u Prištini, a uključen je i segment gde su autori iz zemlje imali priliku da daju svoj doprinos.

Ciljna populacija su bili svi stanovnici starosti od 14 do 29 godina na Kosovu, dok je lični intervju na kompjuteru (CAPI) bio jedinstven način prikupljanja podataka na Kosovu. Što se tiče intervjua, domaćinstva su birana na osnovu definisane polazne tačke (zgrade od javnog značaja) i jednakih koraka po izboru domaćinstva (urbano i ruralno). Intervjuisano je po osam ispitanika po svakoj primarnoj jedinici uzorkovanja. Ispitanici unutar domaćinstava su birani prema datim kvotama. Ako je u porodici bilo mladih od 14 do 17 godina, kao što je potrebno za modul za decu, za intervju je bila potrebna saglasnost roditelja ili zakonskog staratelja tinejdžera. Intervjuisan je nacionalno reprezentativni uzorak od 530 ispitanika starosti 14–29 godina, dok je terenski rad kvantitativne studije sproveden u periodu od 9. februara 2024. do 25. marta 2024.

Prilikom analize i ocenjivanja podataka treba biti svestan ograničenja podataka date metode. U slučaju anketa, pre svega veb intervjuisanja na kompjuteru (CAWI), to je ograničena ciljna grupa: Online ankete dopiru samo do ljudi koji imaju pristup internetu. Štaviše, ciljna grupa je ograničena na ljude koji su se unapred registrovali na online panelu i većina njih redovno učestvuje u anketama. Osim toga, slabost onlajn anketa je obično obrazovna pristrasnost (tako što uglavnom dopiru do srednje ili visoko obrazovanih ispitanika). Zbog toga su korišćene kvote kako bi se obezbedio reprezentativan uzorak. Nakon rada na terenu, ponderi su izračunati u skupu podataka kako bi se nadoknadila sva odstupanja od kvota.

CAWI uzorak je izvučen iz Ipsos Online Panela odabirom kvota prema karakteristikama starosti, pola i regiona. Ova centralna socio-demografija bila je unapred definisana tako da smo mogli direktno da ciljamo ispitanike putem e-maila, sa pozivom kako bismo postigli reprezentativnu distribuciju ovih karakteristika. Svi offline intervjui su takođe bili zasnovani na odabiru kvote ispitanika. Jedan od glavnih razloga za izbor ovog pristupa u uzorkovanju po kvotama je bila niska incidencija ciljne grupe (mladih osoba) u svakoj od zemalja u kojima je sprovedeno istraživanje – što je ograničavalo izvodljivost čistog nasumičnog uzorkovanja.

Sledeća tabela rezimira kvote koje su dostignute u poređenju sa stvarnom distribucijom ciljne populacije na Kosovu. Moguća odstupanja od 100 % su zbog grešaka u zaokruživanju. Sva odstupanja između neto i bruto uzorka korigovana su ponderisanjem (sa ukupnom efikasnošću ponderisanja od 88,6 %)

Kako bi se osiguralo da su ispitanici stvarni, jedinstveni, sveži i angažovani, kompanija koja je angažovana za sprovođenje anketa je koristila nekoliko mera za kvalitet. Nakon registracije u panelu, potencijalni panelisti su morali da prođu nekoliko mera kvaliteta kao što su dvostruki pristup prihvatanja, geografska validacija, anonimno prepoznavanje proksi servera, captcha kodovi i otkrivanje duplikata (tehnologija digitalnog otiska prsta). Na ovaj način je osigurano da su ispitanici stvarni i jedinstveni. Nakon registracije, ispitanici su morali da se pridržavaju strogih pravila panela koja su ih sprečavala da budu prečesto anketirani i da budu previše često budu anketirani o određenim temama i kategorijama proizvoda. Ovo je urađeno kako bi se osiguralo da su ispitanici sveži.

Kosovo (Izvor: Stručnjak Ipsosa za Kosovo; 14–29, u %)		Target	Net
Spol	Muški	52,0	51,6
	Žena	48,0	48,4
Starost	14–18	36,4	34,5
	19–24	34,0	38,2
	25–29	29,6	27,3
Regija (NUTS 2)	Priština	22,0	26,5
	Prizren	18,4	18,3
	Peć	11,2	9,4
	Đakovica	11,0	11,0
	Uroševac	12,4	10,4
	Gnjilane	12,2	10,2
	Mitrovica	12,8	14,1

3. Osnovne demografske karakteristike i trendovi

Korišćeno je nekoliko demografskih varijabli za kategorizaciju ispitanika u različitim segmentima, kao što su starosna grupa, pol, region stanovanja, etnička pripadnost i obrazovanje. Kao i u drugim zemljama uključenim u studiju, populacija iz koje je uzet uzorak su osobe starosti od 14 do 29 godina, pri čemu su u slučaju Kosova nivoi odgovora za svaku grupu sledeći: 14–18 (29,5%), 19–24 (43,1%) i 25–29 (27,3%). Kada je u pitanju odziv ispitanika podeljen po polu, rezultati uzorka pokazuju približno jednaku distribuciju, kroz sledeće brojeke: muškarci (51,6%) i žene (48,4%). Proces prikupljanja podataka obuhvata sedam glavnih regionalnih centara Kosova – konkretnije, podela ispitanika po opštinama u pogledu procenta od ukupnog broja ispitanika je sledeća: Priština (26,5%), Mitrovica (14,1%), Peć (9,4%), Prizren (18,3%), Uroševac (10,4%), Gnjilane (10,2%) i Đakovica (11%).

Studija je osmišljena uzorcima tako da za ispitanike obuhvati i kosovske Albance i kosovske Srbe, Albance sa (90,7%), a Srbe sa (9,3%). Uzorak nije uključio kvote za druge manjinske zajednice – ovo bio je izbor dizajnera uzorka. Međutim, podela je zasnovana na jeziku (albanski i srpski) što ne isključuje mogućnost prisustva mladih iz drugih kosovskih nevećinskih zajednica u studiji u komunikaciji na jednom od ovih jezika. U pogledu nivoa obrazovanja, 30,3% ispitanika je grupisano u kategoriju „niskog” obrazovanja, dok je oko 57,1% grupisano u kategoriju „srednjeg”, a 12,6% je izjavilo da su „visokog” obrazovanja. Uopšteno, ove varijable su bile korisne u analizi i tumačenju podataka, stoga će se naći u svim poglavljima izveštaja.

4. Mladi i obrazovanje

- 33,9% anketiranih srednjoškolaca je u 2024. uglavnom zadovoljno kvalitetom obrazovanja, u odnosu na samo 14% u 2018.
- 27,2% studenata visokog obrazovanja je u 2024. uglavnom zadovoljno, u poređenju sa samo 14% u 2018.
- Nauke informacione tehnologije i računarstva (28,8%) su najtraženija oblast, zatim zdravstvo i medicinske nauke (24,9%) i STEM (22,3%).

Kvalitet obrazovanja na Kosovu ostaje pitanje za mlade Kosovce zbog stalnih izazova u pripremi studenata za budući uspeh i ispunjavanju promenljivih zahteva savremene radne snage i društva. Mada rezultati PISA testa rangiraju Kosovo veoma nisko, postoji blagi porast zadovoljstva mladih kvalitetom obrazovanja.

Usklađivanje obrazovanja sa potrebama tržišta rada je glavni prioritet na Kosovu, što se ogleda u obrazovnim politikama, fokusu donatorskih organizacija i pažnji medija. Strategija za obrazovanja 2022–2026 naglašava važnost povezivanja visokog obrazovanja sa tržištem rada kroz različite inicijative.

Međutim, Izveštaj Evropske komisije o Kosovu za 2023. naglašava nesklad između ponude u obrazovanju i zahteva tržišta rada, što ukazuje na potrebu za daljim usklađivanjem.

Da bi razumeli percepciju mladih, ispitanici navode nauku informacionih tehnologija i računarstva kao najtraženiju oblast, zatim zdravstvene i medicinske nauke i STEM. Implicitna pristrasnost utiče na izbor žena, usmeravajući ih ka oblastima u kojima tradicionalno dominiraju žene uprkos percipiranoj potražnji u sektorima u kojima dominiraju muškarci. Iako se obrazovni sistem usredsređuje na usklađivanje programa sa potrebama tržišta rada, većina studenata upisuje programe poslovanja, administracije i prava, a ne tražene oblasti kao što su informacione tehnologije i zdravstvena nega. Iznenađujuće, mnogi mladi nisu razmišljali da promene svoju obrazovnu putanju koja odgovara zahtevima tržišta rada, što ukazuje na potrebu za pojačanom promocijom i privlačnošću ovih oblasti.

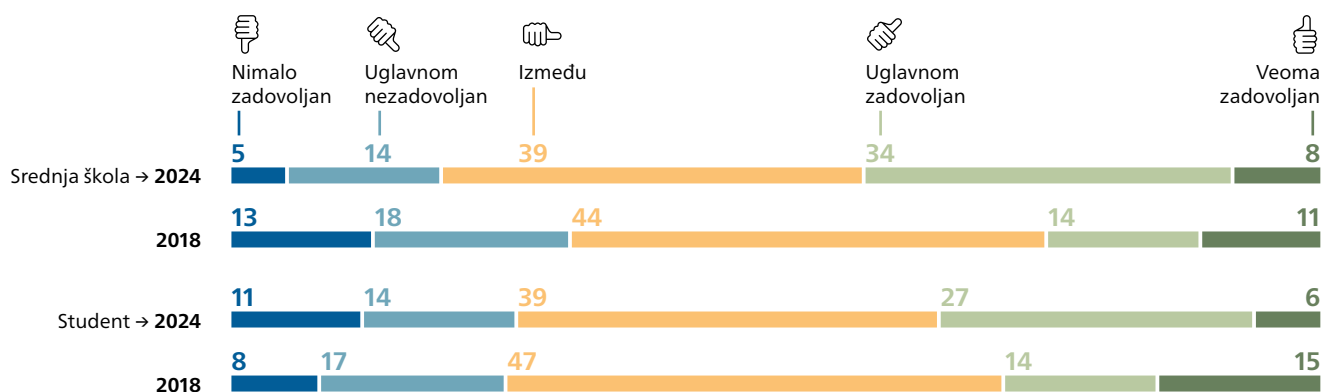
Kvalitet obrazovanja

Kvalitet obrazovanja na Kosovu još uvek nije na željenom nivou. Glavni dokaz za nedostatak kvaliteta u obrazovanju na preduniverzitetskom nivou su rezultati PISA testa iz 2018. koji svrstavaju Kosovo među poslednje tri zemlje učesnice (OECD, 2019). Što se tiče kvaliteta institucija visokog obrazovanja, Izveštaj Evropske komisije za Kosovo za 2023. naglašava značaj jačanja mehanizama za osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju kako bi se osigurali obrazovni standardi i poboljšalo zapošljavanje diplomaca (Evropska komisija, 2023). Uprkos ovim nalazima, mladi na Kosovu se osećaju pozitivnije u pogledu kvaliteta obrazovanja na Kosovu.

Fig. 1 Nivo zadovoljstva kvalitetom obrazovanja (u %)

Koliko ste uopšteno zadovoljni kvalitetom obrazovanja na Kosovu?

U poređenju sa rezultatima FES-ove Studija o mladima na Kosovu 2018/19, postoji blagi porast zadovoljstva među mladima u pogledu kvaliteta obrazovanja.

33,9 % anketiranih srednjoškolaca je u 2024. uglavnom zadovoljno kvalitetom obrazovanja, u odnosu na samo 14 % u 2018. Slično, 27,2 % studenata visokog obrazovanja je u 2024. uglavnom zadovoljno, u poređenju sa samo 14 % u 2018.

Da bi se bolje razumela percepcija mladih o kvalitetu obrazovanja na Kosovu, od njih je zatraženo da procene da li je izolacija usled viznih ograničenja i nemogućnost putovanja uticala na njihov nivo akademskog razvoja. Iznenadujuće, samo 22 % je izjavilo da je nemogućnost putovanja u inostranstvo negativno uticala na njihov akademski razvoj i mogućnosti obrazovanja. Ovaj nivo odgovora pokazuje da se mladi osećaju prijatno sa razvojem svog obrazovanja, a samim tim i kvalitetom obrazovanja na Kosovu.

Obrazovanje i potrebe tržišta rada

Usklađivanje obrazovanja sa potrebama tržišta rada je trenutno jedan od glavnih prioriteta na Kosovu i to se manifestuje u obrazovnim politikama, fokusu donatorskih organizacija i pažnji medija. Na osnovu Strategije za obrazovanje 2022–2026, jedan od ciljeva visokog obrazovanja je stvaranje „bolje veze visokog obrazovanja sa tržištem rada kroz usklađivanje programa studija, povećanje mogućnosti za stažiranje studenata, saradnju sa preduzećima i povećanje interdisciplinarnih programa i STEM (nauka, tehnologija, inženjerstvo i matematika) programa“ (MONTI, 2022). Pored toga, Izveštaj Evropske komisije za Kosovo za 2023. zaključuje da „obrazovni sistem ne podučava neophodne ključne veštine u dovoljnoj meri i nije adekvatno usklađen sa potrebama tržišta rada“ (Evropska komisija, 2023). Kako bi se bolje razumele percepcije mladih na Kosovu u vezi sa obrazovanjem i tržištem rada, od njih je zatraženo da identifikuju najtraženije oblasti obrazovanja na tržištu rada na Kosovu. Oni su odgovorili da su nauke informacione tehnologije i računarstva (28,8 %) najtraženije, zatim slede zdravstvene i medicinske nauke (24,9 %) i nauka, tehnologija, inženjerstvo i matematika (STEM) (22,3 %).

Fig. 2 Stavovi o najtraženijim smerovima obrazovanja među mladima na Kosovu (u %)

Koja oblast obrazovanja je po vašem mišljenju trenutno najtraženija na tržištu rada na Kosovu?

	Ukupno	Muškarci	Žene
Nauka, tehnologija, inženjerstvo i matematika (STEM)	22,3	24,0	20,4
Zdravstvene i medicinske nauke	24,9	18,7	31,5
Poslovanje i finansije	13,4	18,1	8,4
Nauke informacione tehnologije i računarstva	28,8	32,1	25,2
Kreativna umetnost i dizajn	3,8	2,2	5,4
Obrazovanje i nastava	5,3	3,0	7,9

Implicitna pristrasnost žena prema potrebama tržišta rada

Implicitna pristrasnost se odnosi na nesvesne stavove ili stereotipe koji utiču na razumevanje, postupke i odluke određenih grupa ljudi. U slučaju izbora žena naspram njihovih odabranih obrazovnih oblasti, implicitna pristrasnost može igrati značajnu ulogu u oblikovanju njihovih odluka o tome šta će studirati i nastaviti na akademskom nivou (Drydakis et al., 2018). Pored toga, implicitne pristrasnosti često dovode do polnih stereotipa i očekivanja, što utiče na percepciju žena o njihovim sposobnostima i interesovanjima u određenim oblastima studija (Moss-Racusin et al., 2012). Na Kosovu „postoji tendencija da se devojke usmere (preko 90 %) na programe iz obrazovanja, prirodnih nauka, društvenih nauka, medicine, komunikologije i lingvistike“ (MONTI, 2023).

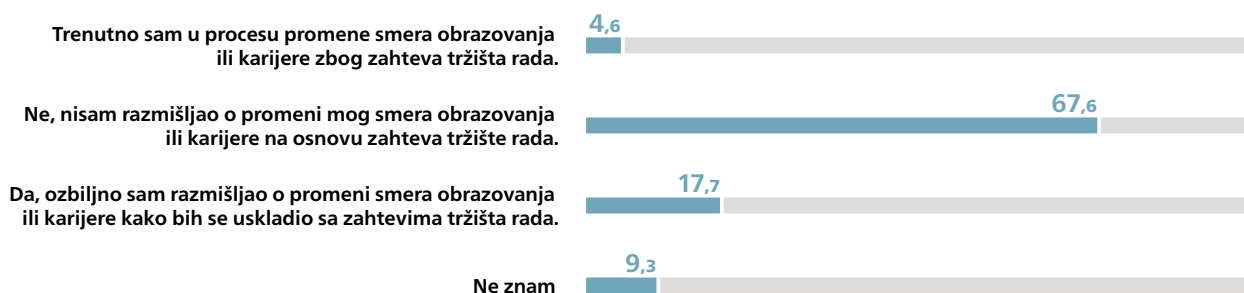
Kao što se vidi iz tabele iznad, najveći procenat žena (31,5 % u poređenju sa 18,7 % muškaraca) tvrdi da su zdravstvene i medicinske nauke najtraženija oblast obrazovanja na tržištu rada na Kosovu.

Nije iznenađujuće da su žene 74,9 % studenata koji su po prvi put upisali bačelor nivo u oblasti zdravstvene nege i socijalne zaštite (KAS, 2023).

Da bi žene na Kosovu bile u stanju da postanu konkurentnije u oblastima u kojima prevladavaju muškarci, naponi kojima bi biti osporeni polni stereotipi mogu pomoći u suzbijanju implicitnih predrasuda i stvaranju pravednijeg okruženja za učenje za žene. Rešavanje implicitne pristrasnosti u obrazovanju žena može osigurati da svi pojedinci imaju priliku da ostvare svoje interese i talente ne ograničavajući se društvenim očekivanjima ili stereotipima (Llorens A, et al., 2021).

Fig. 3 Razmatranja o promeni smera karijere među mladima na Kosovu (u %)

Da li ste razmišljali o promeni smera obrazovanja ili karijere na osnovu zahteva tržišta rada na Kosovu?

(Ne)usklađivanje obrazovanja mladih sa potrebama tržišta rada

Iako su ispitanici identifikovali nauke informacione tehnologije i računarstva, zdravstvene i medicinske nauke i STEM kao tri najtraženija obrazovna područja na tržištu rada, mladi na Kosovu ne studiraju isključivo u ovim obrazovnim oblastima. Kosovska agencija za statistiku (KAS) u izveštaju „Statistika visokog obrazovanja po smerovima studija, 2022/2023“ razotkriva da je najveći broj upisanih studenata u oblasti poslovanja, administracije i prava (25%). Takođe, ukupan broj studenata na bačeloru je najveći na smeru poslovanje, administracija i pravo (16.877) i mnogo veći od broja upisanih studenata na smerovima Informacione i komunikacione tehnologije (7.243), Zdravstva i socijalne zaštite (9.555) i Prirodnih nauka, matematika i statistike (2.288) (KAS, 2023). Nesklad između onoga što studenti percipiraju najtraženijim oblastima obrazovanja na tržištu rada sa oblastima obrazovanja koje su izabrali zahteva dalju analizu. Kako bi se isključila mogućnost da mladi nisu u prilici da se bave traženim oblastima obrazovanja, upitani su da li bi promenili svoju oblast obrazovanja kako bi zadovoljili potražnju na tržištu rada. 67,6% ispitanika je izjavilo da nije razmišljalo o promeni obrazovnog smera ili karijere na osnovu zahteva tržišta rada.

Iako je značajan fokus dat usklađivanju najtraženijih studijskih programa sa potražnjom na tržištu rada, može se konstatovati da među mladima nema velikog interesovanja da pohađaju ove programe studija. Stoga, izradioci politika i akteri treba da daju prioritet promovisanju i povećanju privlačnosti ovih oblasti studija za kosovsku omladinu kako bi uskladili svoje obrazovanje sa zahtevima tržišta rada.

Mladi i njihovo vreme

Većina mladih na Kosovu većinu svog dnevnog vremena provodi na društvenim mrežama. Na pitanje o tome kako provode svoje vreme svakoga dana, odgovori prikazani na tabeli su:

- Većina ispitanika uopšte ne troši vreme na aktivnosti vezane sa poslom (51,3%) i čitanje internet novina (23,2%).
- Na aktivnosti vezane za školovanje/ obrazovanje, najveći procenat ispitanika provodi 1–2 sata (14%), nakon čega sledi 30 minuta do 1 sata (12,7%).
- Vreme provedeno na društvenim mrežama pokazuje da značajan procenat ispitanika provodi 1–2 sata (31,4%) i više od 5 sati (6,1%).

Iznenadujuće je da 83,4% mladih od 19 do 29 godina uopšte ne provodi vreme na stvari vezane za posao. To ili pokazuje da im posao ne služi za dalje stručno usavršavanje, da su mladi u značajnoj meri nezaposleni ili nisu zaposleni u željenom profesionalnom okruženju. S druge strane, **53,7% srednjoškolaca uzrasta između 14 – 18 godina i 66,2% studenata između 19 – 24 godine provodi manje od jednog sata na učenje.**

Ovi procenti ukazuju da mladi nisu na zadovoljavajući način angažovani u svom obrazovnom razvoju i/ili da obrazovni sistem nije dovoljno izazovan i zahtevan da bi provodili više vremena na učenju. Da bi se povećalo vreme koje mladi provedu u obrazovnom razvoju, akteri treba da se usredsrede na poboljšanje kurikuluma kako bi se uključilo više vannastavnih aktivnosti i obrazovnih aktivnosti na kojima bi mladi bili angažovani. Kosovska omladina većinu svog dnevnog vremena provodi na društvenim mrežama: **70% mladih provede od jednog do više od pet sati dnevno na društvenim mrežama**

Shodno tome, akteri treba da usredsrede svoje napore da uključe više obrazovnih mogućnosti kroz društvene mreže kako bi se maksimalizovala produktivnost vremena koje mladi provedu na društvenim mrežama.

Ključni nalazi

1. Briga o kvalitetu: Kvalitet obrazovanja na Kosovu se neprekidno suočava sa izazovima, ometajući efikasnost u pripremanju studenata za buduće poduhvate i odgovor na savremene društvenih potrebe i potrebe radne snage. Uprkos nedavnim poboljšanjima, učinak Kosova na testovima PISA je i dalje veoma slab, što naglašava stalnu zabrinutost u vezi kvaliteta obrazovanja.

2. Percepcija i izbor mladih: Studija otkriva da se oblasti nauke informacione tehnologije i računarstva, zdravstvene i medicinske nauke i STEM-a percipiraju kao najtraženije od strane mladih na Kosovu. Međutim, šabloni upisa pokazuju sklonost ka programima poslovanja, administracije i prava, što ukazuje na jaz između uočene potražnje i stvarnih izbora.

3. Angažman mladih i raspodela vremena: Mladi na Kosovu posvećuju dosta vremena društvenim mrežama, što potencijalno utiče na njihov obrazovni i profesionalni angažman. Što se tiče toga, značajan deo troši minimalno vreme na aktivnosti vezane za posao i učenje, naglašavajući potencijalne oblasti za intervenciju kako bi se poboljšao obrazovni angažman i produktivnost.

4. Implicitna pristrasnost i polni dispariteti: Implicitna pristrasnost utiče na izbor u obrazovanju žena, usmeravajući ih ka oblastima u kojima tradicionalno dominiraju žene uprkos percipiranoj potražnji u sektorima kojima dominiraju muškarci. Napori da se ospore polni stereotipi i promovišu različitosti su od suštinskog značaja za stvaranje inkluzivnijeg okruženja za učenje.

5. Zapošljavanje i mobilnost

- Nastavlja da prevladava trend da mladi na Kosovu često rade na poslovima koji nisu u skladu sa profesijom za koju su obučeni (48%).
- Ispitanici smatraju veze sa ljudima na vlasti veoma važnim kako bi zadobili položaj pojedinca u društvenoj strukturi.
- 83,4% mladih na Kosovu nikada nije imalo iskustvo obuke ili studiranja u inostranstvu.

Zapošljavanje

Dok je stanovništvo Kosova među najmlađim u Evropi, nezaposlenost mladih je i dalje prisutna i ostaje jedan od ključnih problema sa kojim se suočava zemlja. Prema izveštaju koji je objavio KAS, u drugom tromesečju 2023. stopa nezaposlenosti za starosnu grupu stanovništva 15–24 godine (16,2%) bila je veća u poređenju sa stopom nezaposlenosti za starosnu grupu 15–64 (10,7%).¹ U isto vreme, u okviru brojke nezaposlenosti mladih postoji polna dimenzija koja se konsistentno ističe – na primer, prema istom izveštaju KAS-a stopa nezaposlenosti mladih žena u 2023. je iznosila 23,4%, u poređenju sa 12,6% za mlade muškarce.² Slične rezultate potvrđuje i ova anketa.

Pored toga, prethodni izveštaji su takođe naglasili da je kategorija NEET (mladi koji ne pohađaju obrazovanje, nisu zaposleni niti pohađaju obuku) među najvišima u regionu.³ Ipak, podaci ove ankete su takođe otkrili pozitivnu notu, odnosno da se čini da je ukupan trend u opadanju – iako sporo.

Ovi problemi su bili opšteprisutni i ne predstavljaju nove izazove. Pronalaženje rešenja za oslobađanje potencijala mladih i njihovu integraciju na domaće tržište rada će nastaviti da predstavlja jedan od ključnih izazova za razvoj Kosova na putu napred. Sadašnja Vlada Kosova, koju predvodi Samoopredeljenje, a koja je došla na vlast u februaru 2021. dosledno ponavlja da „radna mesta i pravda“ predstavljaju glavne prioritete.⁴ Vlada Kosova je 2023. otvorila Platformu Superpuna koja je prvobitno bila osmišljena da je koriste mladi od 18–25 godina. Platforma Superpuna je stvorena sa ciljem da služi kao „platforma za zapošljavanje kako bi se mladima olakšao pristup tržištu rada, a ujedno i pomoglo preduzećima u angažovanju novih zaposlenih“;⁵ dok je 2024. platforma proširena i obuhvata i učesnike između 18 i 29 godina. Prema kosovskim zvaničnicima, do februara 2024. preko 67% mladih koji su prošli program je nastavilo da bude aktivno i nakon datuma prekida.⁶ Uopšteno, ova platforma predstavlja pozitivan korak, dok se mora nastaviti ocenjivanje šireg uticaja programa na putu napred, što bi zatim trebalo da bude praćeno daljim prilagođavanjima politike.

Ipak, rezultati ankete ukazuju na stalne probleme koji se odnose na neusklađenost veština, preterano obrazovanje, kao i nisko poverenje mladih u meritokratske standarde kao put do radnog mesta u zemlji. Među mladima na Kosovu prevladava utisak da su društvene i političke veze važnije od stručnosti. U tom cilju, iako je preovlađujući problem nezaposlenosti mladih usredsređen na privredu, isti je takođe i u preseku sa drugim oblastima politika, kao što su kvalitet obrazovanja i sprovođenje politika i poverenje u institucije. Stoga, rešavanje pitanja nezaposlenosti mladih zahteva višestruki pristup. U nastavku, ovo poglavlje predstavlja rezultate ankete o trenutnoj situaciji na terenu, uz poređenje sa rezultatima FES-ove Studije o mladima na Kosovu 2018–2019. U cilju projektovanja kontinuiteta između ove dve studije, ovo poglavlje takođe primenjuje prilično sličnu strukturu.

Status zaposlenja

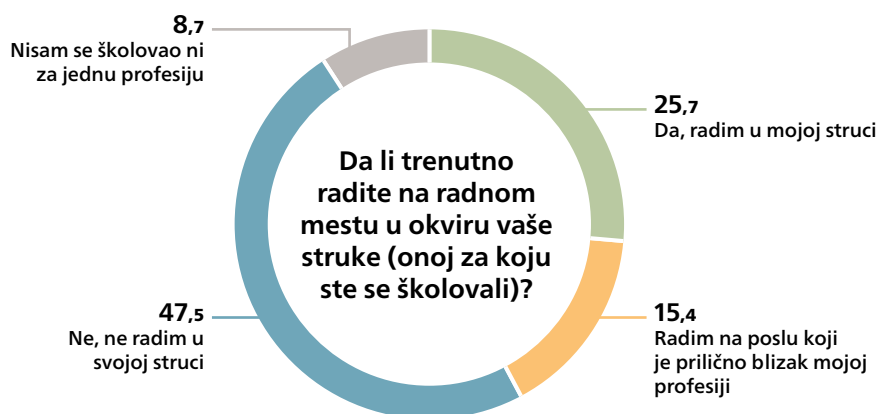
Kada je Kosovo proglasilo nezavisnost 2008. nezaposlenost mladih je bila ogromna i iznosila je oko 45%⁷ – skoro polovina ukupnog broja mladih na Kosovu je bila nezaposlena. Otprilike deceniju i po kasnije, ukupna stopa nezaposlenosti mladih pokazuje trend opadanja, međutim, rezultati istraživanja i dalje ne pokazuju pozitivnu sliku. U segmentu nezaposlenosti, oko 41% čine neaktivnu radnu snagu tako što su odgovorili da „tre-

Oko 4% imaju stalni posao sa skraćenim radnim vremenom, od čega su oko 6% muškarci, a oko 3% žene. Oko 12% ima ugovore na određeno vreme za poslove sa punim radnim vremenom, od čega 16% su muškarci i 8% žene. Dalje, oko 5% je navelo da imaju povremeno radno mesto, oko 7% su samozaposleni, a oko 3% je na stručnoj obuci. Takođe, mora se uzeti u obzir da je prema Svetskoj banci neformalnost na Kosovu i dalje na visokom nivou,⁸ stoga je ovaj osnovni element ipak mogao igrati ulogu u odgovorima.

U suštini, nalazi uglavnom ne daju nove uvide, već samo potvrđuju nalaze i očekivanja koja proizilaze iz prethodnih izveštaja. Očekivanja su takva da nezaposlenost mladih na Kosovu ostaje razlog za zabrinutost; da tržište rada čini veliki deo mladih koji su neaktivni; kao i da među zaposlenima postoji neravnoteža između muškaraca i žena. Rodna segmentacija ukazuje da mlade žene imaju slabu vezanost za tržište rada, međutim, rezultat pitanja „Nemam posao, ali aktivno tražim posao“ iznosi 21% za žene, u poređenju sa 11% za muškarce. U tom pogledu, iako je jasno da se žene suočavaju sa poteškoćama u pristupu tržištu rada, ovo pitanje pokazuje da one nisu zadovoljne ovom situacijom i veliki deo njih je spreman da se pridruži tržištu ukoliko im se ukaže prilika. Na Vladi Kosova i poslovnoj zajednici je da ovo učini pristupačnijim i pogodnijim putem za mlade žene na Kosovu. Kao što je navedeno, pozitivna napomena je da se čini da je opšti trend ove dinamike u opadanju, u poređenju sa nalazima FES-ove Studije o mladima na Kosovu 2018–2019.

41% mladih nezaposlenih ljudi na Kosovu trenutno ne traži posao.

nutno ne tražim posao“, u poređenju sa cifrom od oko 15% koji su izjavili suprotno. Anketa ne rasvetljava faktore iza ovog izbora mladih. Ukupno oko 8% mladih trenutno ima „ugovor na neodređeno vreme za posao sa punim radnim vremenom“, od čega su oko 10% muškarci u poređenju sa oko 5% žena.

Fig. 4 **Obrazovanje/obuka i profesionalno usklađivanje među mladima na Kosovu (u %)**

Neusklađenost veština i preterano obrazovanje

Nastavlja da prevladava trend da mladi na Kosovu često rade na poslovima koji nisu u skladu sa profesijom za koju su obučeni. U poređenju sa prethodnom FES-ovom Studijom o mladima na Kosovu 2018–2019, broj je smanjen za 6%, te je opao sa 54% na oko 48%. S druge strane, oko 26% mladih je izjavilo da radi na poslovima koji odgovaraju njihovoj profesiji. Ukupno oko 15% mladih je odgovorilo da rade posao „prilično sličan“ svojoj profesiji, od kojih su oko 15% muškarci, a 17% žene. Ovo ukazuje na nešto veću sklonost žena da rade u svojoj struci. Stoga, ne samo da postoje ograničene mogućnosti zapošljavanja za mlade na Kosovu, već postoji i opšta neusklađenost između njihove profesije (obuke) i radnih mesta, što često navodi pojedince da rade u oblastima koje nisu povezane sa njihovim profesijama (Figure 4).

Čini se da je sve ovo isprepletano sa još jednim faktorom koji se pojavljuje, a to su dispariteti između radnih mesta i obrazovanja. Radna mesta većine mladih, što je oko 58%, su trenutno „u skladu sa dostignutim nivoom formalnog obrazovanja“. Oko 7% mladih obavlja poslove koji zahtevaju viši nivo formalnog obrazovanja u odnosu na radno mesto, dok oko trećine ispitanika (odnosno 30%) trenutno radi na radnim mestima koji zahtevaju „niži nivo formalnog obrazovanja“. Ovaj proces je razmatran u FES-ovoj Studiji o mladima na Kosovu 2018–2019 u vezi sa „preteranim obrazovanjem“ (u toj studiji brojka je bila na 44%), kao rezultat na koji ukazuje disparitet između ponuđenog obrazovanja i veština i tržišta rada. Ukupno oko 9% mladih je priznalo da nisu obučeni za bilo koju profesiju – prilično visok broj mladih osoba koje nisu obučene predstavlja još jedan izazov za tržište rada na Kosovu. U celini, neusklađenost profesije i preterano obrazovanje kao odvojene, ali isprepletene dinamike, pokazuju nesklad između obrazovanja i obuke mladih, veština i potražnje tržišta rada.

Važni faktori u pronalaženju radnog mesta

Postoji nekoliko faktora za koje se smatra da imaju sličan uticaj na pronalaženje radnog mesta. Preovlađujuća percepcija, odnosno da se veze sa ljudima na vlasti pretvaraju u položaj pojedinca u društvenoj strukturi – ispitanici smatraju veoma važnom. Oko 42 % je navedeno smatralo „veoma važnim“, a 30 % „uglavnom važnim“. Veruje se da drugi faktor proizilazi iz „članstva u političkoj stranci“, što je 36 % ispitanika izabralo kao „veoma važnim“, a 25 % kao „uglavnom važnim“. Činjenica da se „članstvo u političkoj stranci“ smatra odlučujućim faktorom da mladi dobiju posao je indikacija niskog poverenja u institucije – rezultat koji je dalje potvrđen u poglavlju o „Političkim stavovima i učešću“. Treći faktor – odnosno iskustvo iz inostranstva – je 31 % ispitanika smatralo „veoma važnim“, a do 30 % mladih kao „uglavnom važnim“. Na kraju, stručnost se smatra najmanje važnom od ovih faktora – sa 27 % koji ga smatraju „veoma važnim“, a 30 kao „uglavnom važnim“. Zanimljivo je da su kosovske mlade ispitanice pokazale nešto viši nivo poverenja (oko 4–5 %) u faktorima kao što su stručnost i iskustvo iz inostranstva koja pomaže u procesu dobijanja radnog mesta. Ovo pokazuje da mlade kosovske žene imaju nešto veće poverenje od muškaraca u karakteristike meritokratije za dobijanje radnog mesta u poređenju sa članstvom u stranci, poznanstvima i vezama, koje kosovski muškarci smatraju važnijim faktorima.

Ključni nalazi

1. Broj mladih na Kosovu koji nisu aktivni na tržištu je i dalje visok, sa oko 41 % nezaposlenih koji tvrde da ne traže posao (35 % muškaraca i 48 % žena). U segmentu nezaposlenih neaktivnih, oko 21 % ispitanih žena je navelo da traži posao, u poređenju sa 11 % muškaraca.

2. Rodni dispariteti u pogledu društvenog statusa i pristupa tržištu rada i radnim mestima su i dalje jako izraženi. Muški ispitanici i dalje imaju višu stopu zaposlenosti, u različitim kategorijama radnih mesta.

3. Uopšteno govoreći, mladi na Kosovu smatraju da je stručnost manje važna za pronalaženje radnog mesta u poređenju sa vezama sa ljudima na vlasti, članstvom u političkoj stranci i iskustvom iz inostranstva. Činjenica da je „stručnost“ prošla slabije nego ostala tri faktora predstavlja razlog za zabrinutost, a jedno moguće šire objašnjenje moglo bi da se odnosi na sveukupno nizak nivo poverenja u institucije u svim segmentima društva.

4. Mladi na Kosovu često rade na radnim mestima koja nisu u skladu sa njihovim zanimanjem – oko 48 % je odgovorilo da ne rade u svojoj struci. Ovo ukazuje na visok stepen neusklađenosti između kvalifikacija radne snage i potreba i zahteva koji postoje na tržištu rada. S druge strane, oko 9 % mladih je priznalo da nikada nisu pohađali bilo kakvu obuku, deo za koje se očekuje da će se i dalje suočavati sa poteškoćama u pristupu tržištu rada.

5. Izveštaj otkriva da je preterano obrazovanje i dalje prisutno među kosovskom omladinom. Trenutna radna mesta za 30 % mladih zahtevaju niži nivo formalnog obrazovanja u poređenju sa postojećim nivoom mladih zaposlenih na tim mestima. Moraju se pojačati naponi da se postigne još bolje „podešavanje“ između obrazovnog sistema i tržišta rada kako bi se rešio ovaj nedostatak.

6. Mobilnost

Migracija mladih predstavlja značajan izazov na Kosovu, slično kao i u drugim zemljama u regionu Zapadnog Balkana (Leitner, 2021). Još veći izazov je to što visokokvalifikovani i obrazovani radnici napuštaju zemlju prouzrokujući „odliv mozgova“ (Icoski, 2022) i očekuje se da će se situacija intenzifikovati liberalizacijom viznog režima za kosovske građane (Lavrič, 2020). Državljeni Kosova putuju bez viza od januara 2024. (Evropska komisija, 2024.) i postoji javna debata da li će još veći procenat mladih emigrirati u preostale delove Evrope.

Studiranje u inostranstvu

83,4% mladih na Kosovu nikada nije imalo iskustvo obuke ili studiranja u inostranstvu, a polovina njih ne namerava da to uradi ni u budućnosti; žene mnogo više nerado studiraju u inostranstvu u odnosu na muškarce. Uprkos pretpostavci da kosovska omladina nije zadovoljna obrazovanjem na Kosovu, dok im nedostaju i mogućnosti da se akademski razvijaju u inostranstvu, kosovska omladina ne pokazuje veliko interesovanje za ovo. Studenti nižeg obrazovanja su manje skloni studiranju ili obuci u inostranstvu, u poređenju sa studentima visokog obrazovanja.

Ovo se može smatrati jasnim pokazateljem optimizma kosovske omladine naspram njihovih profesionalnih i akademskih mogućnosti na Kosovu.

Pored toga, na pitanje da li se zbog nemogućnosti slobodnog putovanja osećaju manje profesionalno razvijenim u odnosu na mlade u regionu, 49,1% je odgovorilo da se ne osećaju manje profesionalno razvijenim.

Mladi i migracija

Kako bi bolje razumeli iskustva mladih koji žive u inostranstvu, pitali smo ih da li su boravili u inostranstvu duže od šest meseci i većina njih (89,3%) tvrdi da nisu.

Kako bi shvatili da li je boravak u inostranstvu na kraće od šest meseci bio lični izbor ili zbog nedostatka mogućnosti zbog viznih ograničenja, mladima je postavljeno pitanje o stepenu njihove želje da emigriraju. Grafikon ispod pokazuje njihove odgovore.

Među mladima svakako postoji raznovrstan pristup kada je u pitanju emigracija. **Dok je 28,4% ispitanika izjavilo da ne namerava da emigrira, 26,8% ima jaku do veoma jaku želju da emigrira.**

Žene imaju tendenciju da imaju manju želju da emigriraju u poređenju sa muškarcima. Najveći procenat mladih (31,1%) ima umerenu želju da emigrira. Izradioci politika mogu da iskoriste ove statistike za ciljanje emigracije mladih. Budući da veći procenat mladih ili ne želi da emigrira ili ima umerenu želju da emigrira, akteri bi trebali da usvoje politike koje drže na minimumu želju mladih da emigriraju. Takođe, fokus treba posvetiti ženama kroz pružanje mogućnosti dok su na Kosovu jer one imaju najmanju želju da emigriraju u poređenju sa muškarcima.

Fig. 5 **Međunarodna mobilnost mladih na Kosovu (u %)**

Da li ste ikada bili odsutni iz svoje domovine duže od šest meseci?

Dok što se tiče mladih koji imaju jaku želju da emigriraju treba sprovesti dublju analizu kako bi razumeli motive i detalje koji stoje iza motivacije da emigriraju kako bi se smanjio broj mladih koji napuštaju Kosovo.

Zašto emigrirati, kada i na koliko dugo?

Većina mladih koji žele da emigriraju će emigrirati u naredne dve godine (45,1%). Ovo je jasan pokazatelj da će mladi koji imaju želju da emigriraju to najverovatnije učiniti u bliskoj budućnosti i izradioci politika treba brzo da reaguju ako žele da spreče emigriranje ovog procenta mladih. Među njima, najveća verovatnoća za emigriranje je kod starosnog doba između 19 i 24 godine. Možda postoje tri razloga zašto je ova grupa spremnija da emigrira: (1) stiču pravo na rad; (2) žele da nastave studije visokog obrazovanja i (3) nedavno su postali odrasli. Još jedan zabrinjavajući odgovor je da: **21,5 % mladih koji žele da emigriraju izjavljuje da „zauvek“ žele da emigriraju u drugu zemlju.**

Očigledno je da postoji određeni nivo nezadovoljstva među ovom grupom i shvatanje razloga za želju za emigriranjem je ključno za izradiocce politika. Iako je ovaj procenat visok, još uvek ima prostora za mere politika pošto 50,5 % mladih koji žele da emigriraju nije ništa učinilo da započne ovaj proces. U međuvremenu, 26,5 % je stupilo u kontakt sa svojim prijateljima i rođacima, 15,7 % kontaktiralo je potencijalne poslodavce, a 12,4 % je kontaktiralo univerzitete ili škole.

U zaključku, prijatelji i porodica, poslodavci i univerziteti/škole su glavne kategorije kojima se mladi koji žele da emigriraju obraćaju. **Glavni razlog zašto mladi žele da emigriraju je poboljšanje životnog standarda (31,8 %), praćeno boljim platama (16,3 %) i boljim mogućnostima zapošljavanja (16,5 %).**

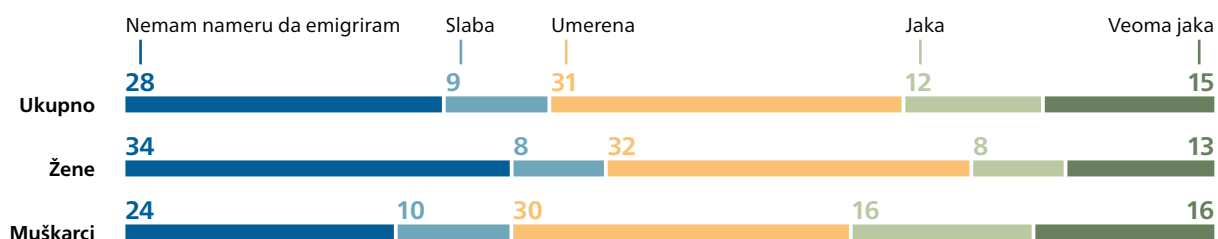
Vredi napomenuti da mladi ne teže da emigriraju radi boljeg obrazovanja, veće kulturne raznolikosti ili pokretanja sopstvenog preduzeća. Očigledno je da izradioci politika treba da usmere svoju pažnju na poboljšanje životnog standarda. Životni standard obuhvata različite faktore kao što su prihodi, zapošljavanje, pristup zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju, stanovanju i drugim bitnim uslugama, kao i faktore kao što su kvalitet životne sredine i društveno blagostanje (OECD, n.d.). Od navedenih faktora, zaposlenost i prihodi izgledaju kao pokretačka snaga mladih da traže da emigriraju.

„Neodlučni“

„Neodlučni“ predstavljaju značajan deo anketiranih mladih, što ukazuje na neizvesnost u pogledu njihove želje da emigriraju ili trajanja takvog poteza ili da nisu preduzeli ništa u pogledu emigriranja. Ključni aspekt na koji bi izradioci politika mogli da se usredsrede je stvaranje više mogućnosti za zapošljavanje na Kosovu. Podsticanjem lokalne privrede i tržišta rada, mlade osobe mogu biti sklonije da ostanu i doprinose svojim zajednicama, a ne da traže prilike u inostranstvu.

Fig. 6 **Želja za emigriranjem među mladima na Kosovu (u %)**

Koliko je jaka vaša želja da se preselite u drugu zemlju na više od šest meseci (emigrirate)?

Štaviše, izradioci politika bi mogli da sprovedu inicijative koje imaju za cilj da pruže smernice i informacije mladima koji su neodlučni u vezi emigriranja. Ovo bi moglo uključivati obrazovne programe, usluge savetovanja u karijeri ili mogućnosti mentorstva koje pomažu mladim osobama da istraže svoje mogućnosti i donesu informisane odluke o svojem putu u budućnosti.

Uopšteno, rešavanje potreba segmenta „neodlučnih“ zahteva višestruki pristup koji uzima u obzir ekonomske, društvene i lične faktore koji utiču na njihovo donošenje odluka. Pružajući mogućnosti, podršku i smernice, izradioci politika mogu osnažiti mlade osobe da donose odluke koje su u skladu sa njihovim težnjama i doprinose razvoju Kosova.

Ključni nalazi

1. Želja za emigriranjem: Među kosovskom omladinom postoji raznovrstan spektar stavova prema emigraciji. Dok neki ne izražavaju nameru da emigriraju (28,4%), drugi imaju snažnu želju da to učine (26,8%). Žene imaju tendenciju da pokazuju niži nivo želje u poređenju sa muškarcima.

2. Razlozi za emigraciju: Želja za poboljšanjem životnog standarda (31,8%), veće plate (16,3%), i bolje mogućnosti za zapošljavanje (16,5%) su glavni pokretači mladih koji razmišljaju o emigraciji. Zaposlenost i prihod se pojavljuju kao ključni faktori koji utiču na odluke o migraciji.

3. Potrebna hitan odgovor: Većina mladih koji nameravaju da emigriraju planira da to učini u naredne dve godine, što ukazuje na hitnu potrebu da izradioci politika postupke brzo kako bi zadržali ovu demografsku kategoriju.

4. Podrška neodlučnima: Inicijative koje imaju za cilj pružanje smernica i informacija neodlučnim mladima da emigriraju su od ključnog značaja. Ovo bi moglo da obuhvati obrazovne programe, usluge savetovanja u karijeri ili mogućnosti mentorstva koje pomažu mladima da istraže svoje mogućnosti i donesu informisane odluke o svojim budućim putevima.

5. Ograničeno interesovanje za studiranje u inostranstvu: Značajna većina (83,4%) kosovske omladine nikada nije pohađala obuku ili iskustvo u inostranstvu, a polovina njih ne pokazuje nameru da to čini u budućnosti. Žene pokazuju veću nespremnost u odnosu na muškarce, a studenti visokog obrazovanja su skloniji studiranju u inostranstvu.

7. Porodica i planovi za budućnost

- 86,3% kosovske omladine preferira da živi sa roditeljima.
- Samo 11,5% ispitanika je izjavilo da bi živeli sami ako bi finansijske prilike to dozvoljavale.

Porodica je izuzetno važan aspekt života na Kosovu. Kao kolektivistička kultura, socijalna sigurnost i rad na brizi se uglavnom pružaju unutar porodice. U ovom kontekstu, porodicu karakteriše kohabitacija dve ili tri generacije. Dakle, većina mladih osoba različite starosti živi sa roditeljima. Ovaj kulturni aspekt utiče na preferencije mladih ljudi u pogledu praktičnih aspekata organizovanja njihovog života. Vrednosti kojih se pridržavaju su veoma relevantne za njihov stil života i izbor partnera.

Rezultati istraživanja pokazuju da većina mladih živi sa roditeljima. Procenat se razlikuje između muškaraca i žena učesnika: 89,9% muških učesnika i 77,3% ženskih učesnika živi s njihovom a majkom, dok 85,2% muških učesnika i 72,9% ženskih živi s njihovim ocem. S druge strane, žene imaju veću stopu života sa svojim partnerom ili supružnikom (20,6%) u poređenju sa muškim učesnicima (13,3%).

Veća stopa života sa decom je prisutna kod ženskim (15,9%) u poređenju sa muškim učesnicima (8,3%). Ove polne razlike mogu biti posledica veće stope brakova među ženama (20,2%), u poređenju sa muškim učesnicima (13,3%) kao što pokazuju rezultati ovog istraživanja i na mlađu dob za sklapanje braka/venčanja kod mladih žena (28 godina) u odnosu na mlade muškarce (31 godinu).⁹

Što se tiče života u proširenoj porodici, rezultati pokazuju da određeni procenat mladih živi sa tri generacije u porodici. Život sa babom i dedom preovlađuje među 19,3% muških učesnika i 15,8% ženskih. Opet, slično razlici u životu sa roditeljima, viši procenat je među muškim učesnicima u poređenju sa ženskim učesnicima.

Čini se da je život sa roditeljima najpoželjnija opcija. 86,3% ispitanika je izjavilo da više voli da živi sa roditeljima jer je to najjednostavnija i najpovoljnija opcija. Ova preferencija je češća među minimalistima sadržaja (93,7%) i među mladim konzervativnim ženama istočne Evrope (91,3 odsto), a slede obrazovani urbani progresivci (80,1%), aktivni tradicionalisti (75,4%) i kompleksna urbana omladina (59,8%). Najveći procenat je među kompleksnom urbanom omladinom (37,4%) u poređenju sa drugim grupama u pogledu preferencije da žive sami ako finansijske prilike to dozvoljavaju. Međutim, ova grupa ima najnižu stopu spremnosti da preuzme odgovornost (52,4 odsto) i budu nezavisni (51,8%).

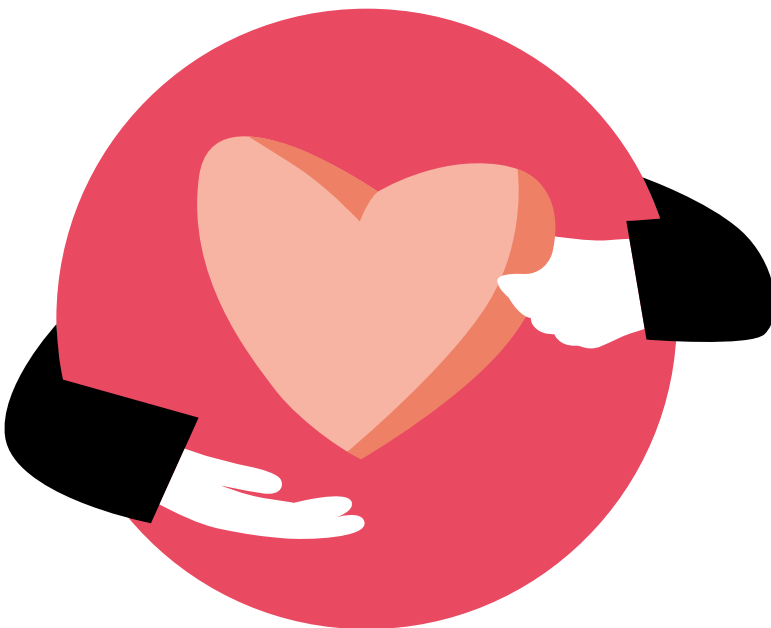
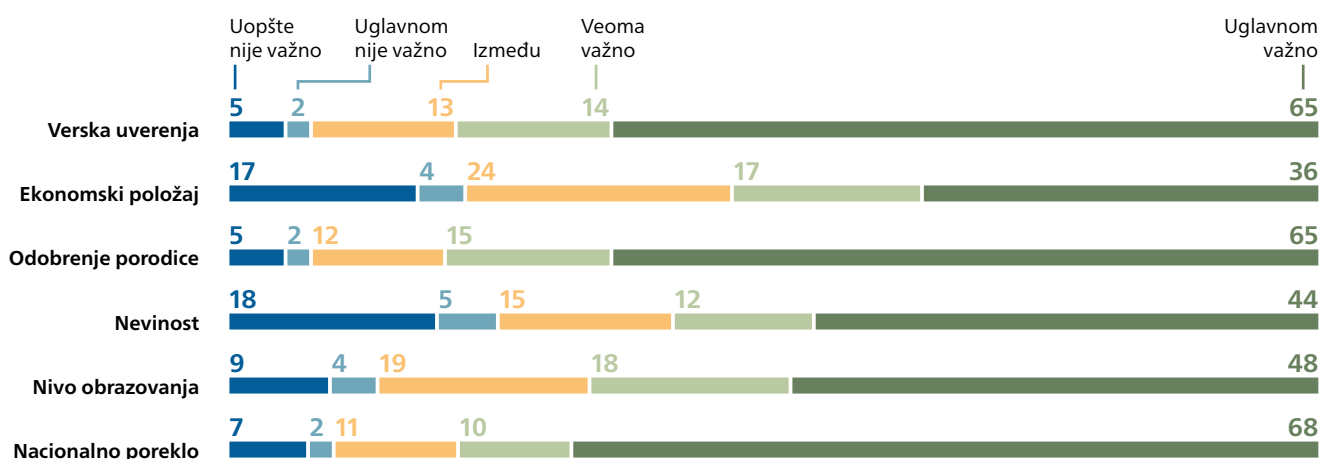

Fig. 7 Važni faktori za izbor partnera za mlade na Kosovu (u %)

Koliko vam je sledeće važno prilikom biranja partnera?

Sa druge strane, samo 11,5 % ispitanika je izjavilo da bi živeli sami ako to dozvoljavaju finansijske prilike, a samo 1,9 % ispitanika je izjavilo da njihovi roditelji ne bi pristali da im dozvole da žive sami. Više od 90 % ispitanika je izjavilo da sa roditeljima imaju odlične odnose ili imaju manje razlike u mišljenjima. Ovi nalazi ukazuju na nespremnost ve-

što se tiče demografskih razlika u ovakvim vrednostima, aktivni tradicionalisti i osobe od 25–29 godina rangiraju nivo obrazovanja i ekonomski položaj na nižem značaju u poređenju sa drugim vrednostima. Obrazovani urbani progresivci sve ostale navedene vrednosti svrstavaju kao manje značajne, osim nacionalnog porekla.

78 % mladih ljudi na Kosovu smatra da je nacionalno poreklo važno pri izboru partnera.

ćine mladih da promene način života, što bi delom moglo biti posledica prenošenja porodičnih vrednosti kroz generacije i oklevanja da preuzmu odgovornosti kao samostalne odrasle osobe.

U pogledu značaja vrednosti za izbor partnera, mladi ističu važnost odobravanja porodice (79,8 %), verska uverenja (79,3 %) i nacionalno poreklo (78 %). Međutim, ističu i važnost nivoa obrazovanja, nevinosti i ekonomskog položaja, ali na nižem nivou u odnosu na gore navedene vrednosti.

Očigledno je da su gore navedene vrednosti koje imaju veći značaj pri izboru partnera međusobno povezane. Na primer, porodično odobravanje je povezano sa verskim uverenjima ($r=,46$) i nacionalnim poreklom ($r=,51$), a nacionalno poreklo je povezano sa verskim uverenjima ($r=,52$). Oni koji cene nivo obrazovanja imaju tendenciju da cene i ekonomski položaj ($r=,47$).

Struktura porodice odražava kulturne aspekte društva. Mladi punoletnici i dalje žive sa roditeljima. To je preferirana opcija za obe strane, roditelje i njihovu decu, čak i iznad 18 godina. Štaviše, postoje dokazi da postoje porodice u kojima žive tri generacije: babe i dede, roditelji i mladi punoletnici. Za većinu mladih, život sa roditeljima je jedini izbor. Bez obzira na nedostatak drugih životnih mogućnosti. Mladi radije žive sa roditeljima jer smatraju da je to jednostavnija i pogodnija opcija. Sa druge strane, roditelji i dalje više vole da žive sa svojom decom, čak i ako su punoletni. Dakle, postoji obostrana želja da žive zajedno. To je tradicionalni aspekt porodične strukture. Roditelji pružaju podršku svojoj odrasloj deci i sa njima dele kućne poslove. Ova praksa može sprečiti mlade ljude od preuzimanja odgovornosti i samostalnog života. Drugim rečima, ovo stvara zonu konfora za mlade jer imaju prednost života sa roditeljima uz manje odgovornosti. Međutim, postoji tendencija kompleksne urbane omladine da odstupa od tradicije. Oni su izjavili da će živeti sami ako im finansijske prilike budu dozvolile. Međutim, paradoksalno je da oni imaju manju spremnost da preuzmu odgovornost i budu nezavisni.

Život u proširenim porodicama znači da je potrebno više poštovanja. Usklađenost je potrebna i iz tradicionalnih i iz praktičnih razloga. Na osnovu tradicije, mladi punoletnici moraju dobiti saglasnost roditelja za svoje važne odluke. Jedna od njih je odluka o budućem bračnom saputniku. Većina njih se složila da je odobrenje porodice važno kada biraju partnera/supružnika. Odobrenje porodice je važno iz praktičnih razloga u pogledu porodične kohezije. Zanimljivo je da su verska uverenja i nacionalno poreklo važni pri izboru partnera. Ovo možda odražava tradicionalne vrednosti i nacionalizam koji dominiraju čitavim društvom.

Ključni nalazi

- 1.** Većina mladih živi sa roditeljima. Ovo je češće među mladim muškarcima u poređenju sa mladim ženama.
- 2.** Postoji deo mladih koji žive sa babom i dedom. Živeti u višegeneracijskim porodicama je češće među mladim muškarcima u odnosu na mlade žene.
- 3.** Većina mladih radije živi sa roditeljima jer to smatraju najjednostavnijom i pogodnijom opcijom. Izjavljuju da imaju dobre odnose sa svojim roditeljima.
- 4.** Među kompleksnom urbanom omladinom je najveći procenat spremnosti da žive sami, ako finansijske prilike to dozvoljavaju.
- 5.** Kada je u pitanju izbor partnera, mladi ljudi uzimaju u obzir tri najvažnije vrednosti koje dominiraju pri izboru: odobrenje porodice, versko ubedenje i nacionalno poreklo.

8 Opšte vrednosti, stavovi i percepcije

- Mladi se najviše plaše lošeg zdravstvenog sistema (53,1%), da nemaju posao (49,4%) i da se teško razbole (46,4%).
- Ispitanice se više plaše da budu žrtve fizičkog nasilja (36,6%) u odnosu na muške ispitanike (31%).
- Ukupni prosek zadovoljstva životom među mladima je 7,49 na skali od 0 (veoma nezadovoljan) do 10 (veoma zadovoljan).

Mišljenja i stavovi

Merene su različite vrednosti kao što su: preuzimanje odgovornosti, nezavisnost, diplomirati na univerzitetu, imati uspešnu karijeru, biti aktivan u politici, učestvovati u građanskim akcijama/inicijativama, stupiti/biti u braku, postati/biti bogat, izgledati dobro, nositi brendiranu odeću, zdravo se hraniti, baviti se sportom i imati decu. Među ovim vrednostima, najmanji značaj je dat bavljenju politikom sa 19,3%, a zatim vrednosti učešća u građanskim akcijama/inicijativama sa 37,6%. Iako većina mladih preferira da živi sa roditeljima, veoma cene nezavisnost (87,3%).

Oni koji teže uspešnoj karijeri preferiraju da budu nezavisni ($r=,41$), preuzimaju odgovornost ($r=,33$), završe fakultet ($r=,41$) i da se zdravo hrane ($r=,38$). Oni koji više vole da preuzmu odgovornosti više vole da budu nezavisni ($r=,34$), da se zdravo hrane ($r=,33$) i da se venčaju ($r=,31$). Sa druge strane, oni koji preferiraju brendiranu odeću cene ekonomski položaj ($r=,32$), bogaćenje ($r=,42$) i dobar izgled ($r=,47$).

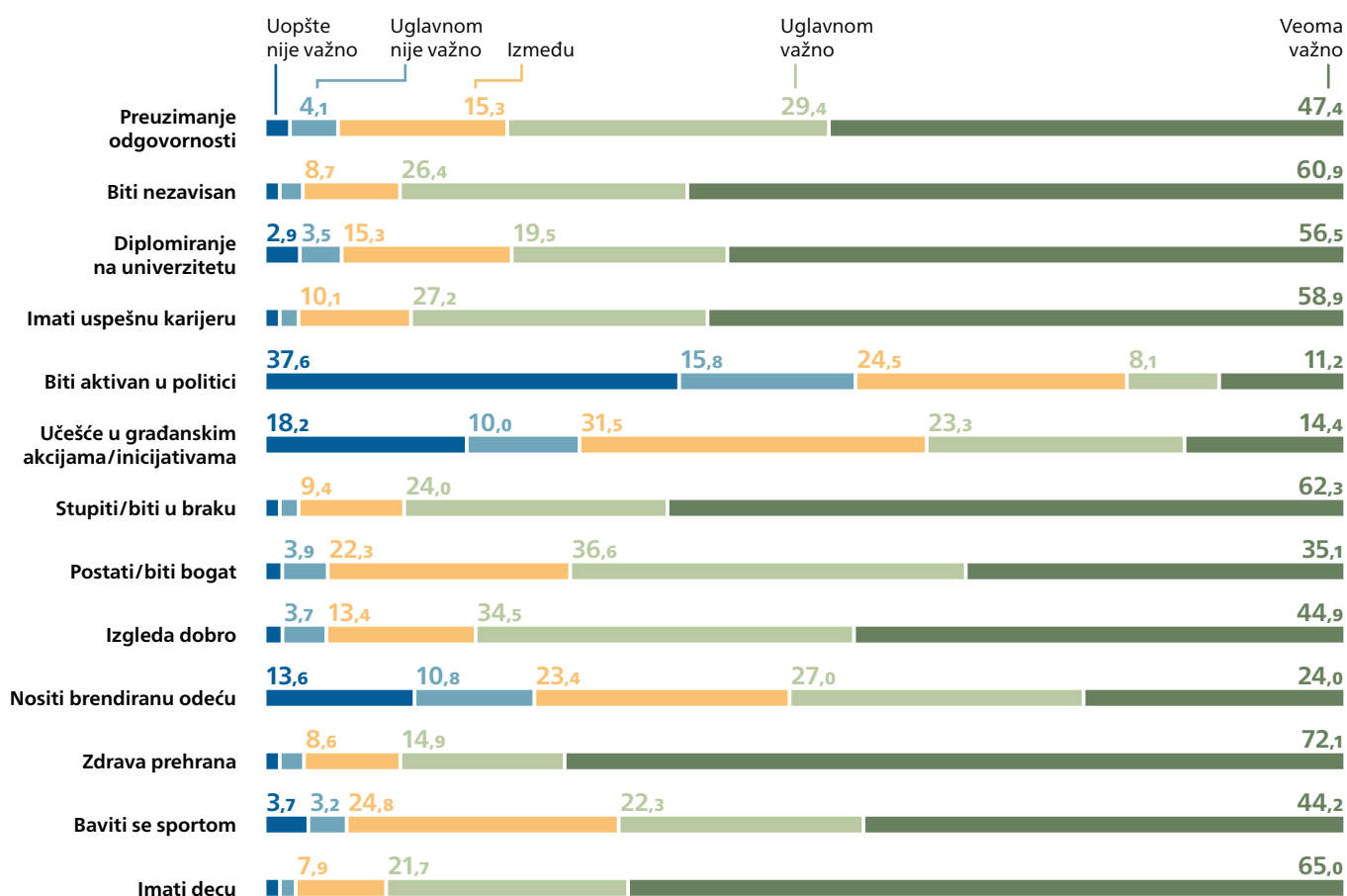
Grupe uzrasta imaju određene razlike u odnosu na gore navedene vrednosti. Neki od njih sa godinama gube na značaju, kao što su: preuzimanje obaveza, završen fakultet, imati uspešnu karijeru, postati/biti bogat, izgledati dobro, nositi brendiranu odeću i baviti se sportom. Sa druge strane, vrednosti o stvaranju porodice dobijaju na značaju sa godinama, kao što su stupanje u brak i rađanje dece. Vrednosti o davanju doprinosa zajednici, kao što su biti aktivan u politici i učešće u građanskim akcijama ili inicijativama imaju veći značaj između 19–24 godina, dok nezavisnost pomalo gubi na značaju za ovo doba.

Rodne razlike su evidentne u percepciji ovih vrednosti. Muški učesnici imaju tendenciju da više cene sledeće: preuzimanje odgovornosti, imati uspešnu karijeru, biti aktivan u politici, učestvovati u građanskim akcijama/inicijativama, stupiti/biti u braku, postati/biti bogat, izgledati dobro, nositi brendiranu odeću i baviti se sportom, dok žene više cene diplomiranje na univerzitetu. To je u skladu sa podacima koji pokazuju da je procenat studentkinja veći. Indeks polnog pariteta u visokom obrazovanju na Kosovu je 1,41.¹⁰

Postoji mešoviti slika percepcije vrednosti među različitim segmentima mladih. Obrazovani urbani progresivci imaju najveću stopu u sledećim vrednostima: preuzimanje odgovornosti (85,3%), biti nezavisan (97,5%), završiti fakultet (94,2%) i uspeh u karijeri (97,3%).

Fig. 8 Mišljenja i stavovi među mladima na Kosovu (u %)

Koliko su vam važne sledeće stavke?

Mladi koji se bore sa materijalističkim težnjama imaju najviše stope učešća u građanskim akcijama/inicijativama (57%), biti aktivan u politici (41,9%) i nositi brendiranu odeću (66,1%). Minimalisti sadržaja imaju najviše stope u vezi stupiti/biti u braku (94,8%), zdravo se hraniti (95,2%), imati decu (96,5%) i baviti se sportom (70,2%). Mlade konzervativne žene istočne Evrope imaju najviše stope u vezi da izgledaju dobro (87,3%) i postanu/budu bogate (76,2%).

Zadovoljstvo i percepcija budućnosti

Zadovoljstvo životom je mereno na skali od 0 (veoma nezadovoljan) do 10 (veoma zadovoljan). Ukupan prosek zadovoljstva životom među mladima je 7,49. 87,3% mladih doživljava ličnu budućnost bolje nego sada, 7,2% isto kao sada i 0,8% gore nego sada. Čini se da je kompleksna urbana omladina manje optimistična u odnosu na druge segmente jer samo 60% njih doživljava svoju ličnu budućnost boljom nego sada, 22,7% isto kao i sada i 15% ne zna.

Percepcije o budućnosti su uopšteno pesimističnije, u poređenju sa ličnom budućnošću. 76,5 % mladih doživljava ličnu budućnost bolje nego sada, 14 % isto kao sada i 4,3 % gore nego sada. Čini se da su aktivni tradicionalisti najpesimističniji segment u poređenju sa drugim segmentima. 18 % mladih doživljava ličnu budućnost gore nego sada, 17,2 % isto kao sada i 57 % bolje nego sada.

Strahovi i zabrinutosti

Istraživanje je merilo percepcije različitih strahova i zabrinutosti, kao što su: biti žrtva fizičkog nasilja, žrtva seksualnog nasilja, biti opljačkan od strane nekoga, teško se razboleti, biti nezaposlen, teroristički napad, zagađenje i klimatske promene, previše imigranata i izbeglica, globalna pandemija, žrtve porodičnog nasilja, rat, loš zdravstveni sistem, negativni efekti VI, nedostatak pristojne penzije i stambeni problemi. Mladi se najviše plaše lošeg sistema zdravstvene zaštite (53,1 %), da budu nezaposleni (49,4 %) i da se teško razbole (46,4 %). Čini se da su zdravlje i zapošljavanje najveća briga mladih. Sa druge strane, mladi su najmanje zabrinuti da će biti žrtve nasilja u porodici.

53 % mladih se plaši lošeg zdravstvenog sistema, što ga čini najvećom brigom za omladinu na Kosovu.

Kada su u pitanju žrtve fizičkog nasilja, mlade žene se više plaše u odnosu na mlade muškarce. 36,6 % mladih žena se u značajnoj meri plaši da će biti žrtve fizičkog nasilja, 26,2 % se donekle plaši, a 33,3 % nimalo. S druge strane, 31 % mladih muškaraca se u značajnoj meri plaši fizičkog nasilja, 21,7 % donekle plaši, a 42,2 % nimalo. U segmentima, mlade konzervativne žene istočne Evrope imaju najveću stopu straha da će biti žrtve fizičkog nasilja (71,4 %), dok se najmanje plaše minimalisti sadržaja (65,1 %) i aktivni tradicionalisti (60,6 %).

Slično, polne razlike postoje u pogledu straha od seksualnog nasilja. Mlade žene su izjavile da se značajno plaše da će biti žrtve seksualnog nasilja (38,6 %) u poređenju sa mladim muškarcima (21,8 %). 32,6 % mladih žena i 51,5 % mladih muškaraca se uopšte ne plaši da će biti žrtva seksualnog nasilja. Ovaj strah uglavnom prevladava među mladim konzervativnim ženama istočne Evrope (69,5 %). 81,1 % aktivnih tradicionalista, 74,2 % minimalista sadržaja i 42,1 % obrazovanih urbanih progresivaca se uopšte ne plaši da će biti žrtva seksualnog nasilja.

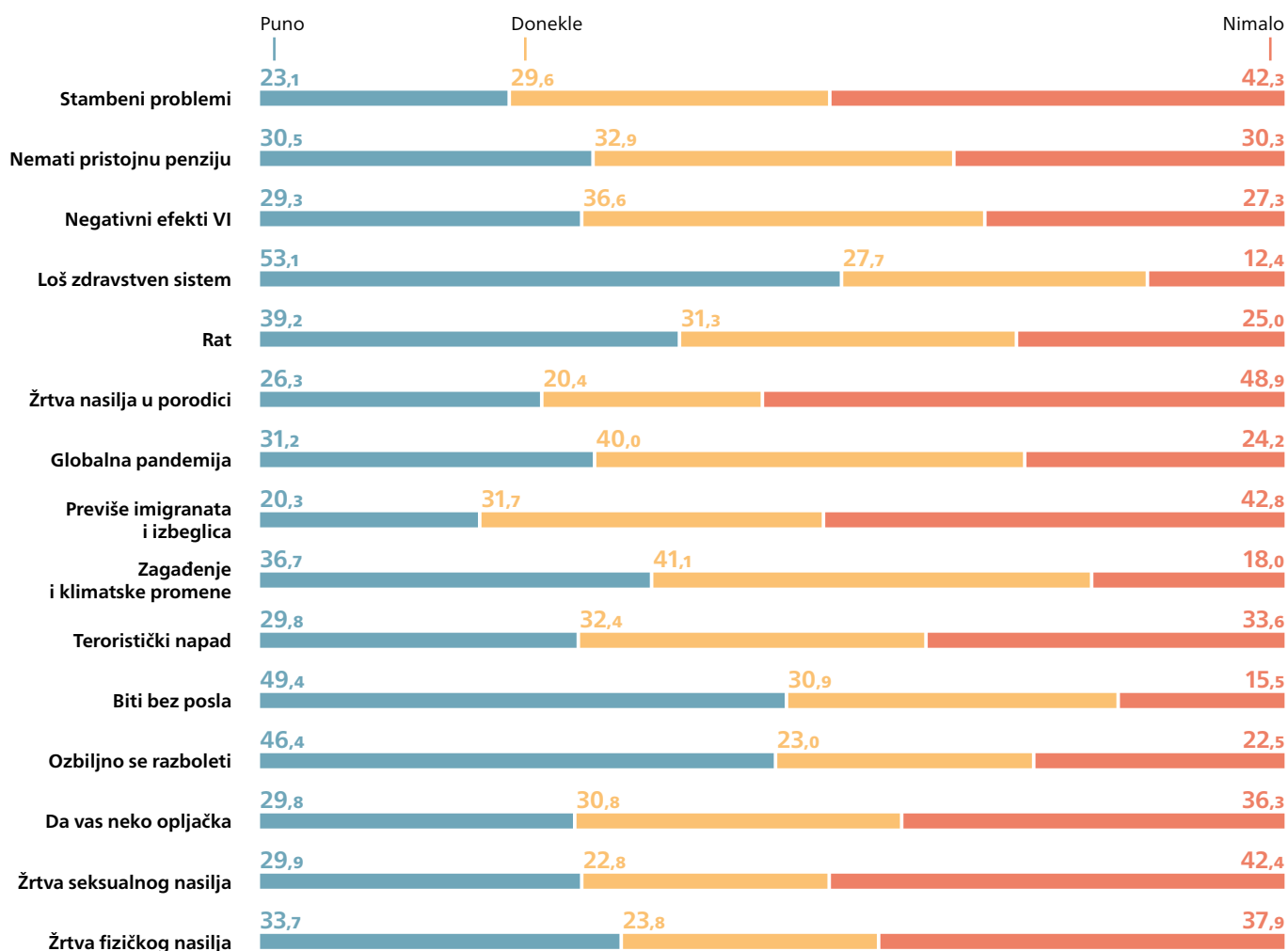
Mlade žene se više plaše da će ih neko opljačkati u odnosu na mlade muškarce. 31,5 % mladih žena i 28,3 % mladih muškaraca se veoma plaši da će ih neko opljačkati, 36,4 % mladih žena i 25,6 % mladih muškaraca se donekle plaši da ih neko ne opljačka, dok se više mladih muškaraca (42,9 %) u poređenju sa mladim ženama (29,3 %) uopšte ne plaši da će ih neko opljačkati. Mlade konzervativne žene istočne Evrope su grupa mladih sa najvećim procentom straha (63,9 %) da će ih neko opljačkati, a minimalisti sadržaja se najmanje plaše da će ih neko opljačkati.

Što se tiče straha od teške bolesti, polne razlike među starosnim grupama su manje evidentne. Međutim, mlade konzervativne žene istočne Evrope se više plaše da se teško razbole (80,9 %) u poređenju sa ostalim segmentima. Sa druge strane, minimalisti sadržaja se najmanje plaše da će se teško razboleti (34,7 %).

Slično, rodne razlike i starosne grupe su manje evidentne u pogledu straha od nezaposlenosti. Najveća stopa straha od nezaposlenosti je među mladim konzervativnim ženama istočne Evrope (64,5 %), dok minimalisti sadržaja imaju najmanju stopu (26,2 %).

Fig. 9 Strahovi i zabrinutosti među mladima na Kosovu (u %)

Do koje mere ste uplašeni ili zabrinuti u vezi sa sledećim stvarima?

Opravidano ponašanje

U anketi smo merili koliko mladi opravdavaju predstavljenu listu ponašanja i orijentacija, kao što su: abortus, homoseksualnost, poreske malverzacije ako se ukaže prilika, primanje/davanje mita i korišćenje veza da se „završi stvar“ (npr. u bolnici, u različitim kancelarijama, itd.). Skala je od deset tačaka u rasponu od jedan do deset: „jedan“ znači izvesno ponašanje/orijentacija nikada nije opravdana, a „deset“ znači da je uvek opravdana. Rezultati pokazuju da oko polovine mladih nikada ne opravdava gore navedeno ponašanja/orijentacije.

Ne postoje značajne polne i starosne razlike u opravdanosti takvih ponašanja/orijentacije. Međutim, postoje razlike među segmentima. Obrazovani urbani progresivci imaju liberalnije stavove. Oni imaju najveću srednju vrednost u opravdavanju abortusa (5,77) i homoseksualnosti (5,55) u poređenju sa drugim segmentima. Suprotno tome, ovaj segment ima manju toleranciju prema poreskim malverzacijama ako se ukaže prilika (1,89) i primanje/davanje mita (1,46). Korišćenje veza da se „završi stvar“ (npr. u bolnici, u različitim kancelarijama, itd.) uglavnom opravdavaju aktivni tradicionalisti (5,06).

Fig. 10 Stavovi među mladima na Kosovu o opravdanom ponašanju (u %)

Molimo navedite da li, prema vašem mišljenju, sledeća ponašanja/orijentacija mogu uvek biti opravdana, nikada ili nešto između.

	Nikad 1	2	3	4	5	6	7	8	9	Uvek 10	Ne znam
Abortus	47,5	4,1	4,9	3,3	12,6	6,0	4,9	1,7	1,1	6,1	6,6
Homoseksualnost	58,7	3,6	4,2	2,8	8,1	3,9	4,0	0,6	–	4,3	7,9
Poreske malverzacije ako se ukaže prilika	55,8	3,4	4,2	2,5	10,3	5,4	3,2	1,0	0,2	2,6	10,3
Primanje/davanje mita	58,5	5,3	3,9	3,2	9,4	4,4	4,0	2,2	0,2	3,5	5,1
Korišćenje veza da se "uradi stvar" (npr. u bolnici, u različitim službama itd.)	47,7	4,1	5,2	4,8	14,3	7,3	4,3	2,0	1,0	5,2	3,6

Mišljenja o susedima

Istraživanje je obuhvatilo istraživanje percepcije mladih prema različitim zajednicama za susede. Ove zajednice su bile: LGBTQIA+, Romi, zavisnici od droge, Jevreji, hrišćani i muslimani. Mladi su upitani kako bi se osećali kada bi se pripadnici ovih zajednica preselili da žive u njihovom susedstvu.

Najnegativnije se percipiraju osobe LGBTQIA+ i zavisnici od droge. 44,1% mladih je izjavilo da bi se osećali veoma loše kada bi osobe LGBTQIA+ živele u njihovom komšiluku. Još negativnije se doživljavaju zavisnici od droge. 66,6% mladih je izjavilo da bi se osećali veoma loše da u njihovom komšiluku žive zavisnici od droge.

88,5% ispitanika su muslimani. Najpozitivniji stav je dobila muslimanska zajednica za suseda. 58,1% ispitanika je izjavilo da bi se osećali veoma dobro, a 19,3% ispitanika je izjavilo da bi se osećalo dobro da žive sa muslimanima u njihovom komšiluku. Hrišćanska zajednica, jevrejska zajednica i romska zajednica su dobili više neutralnih stavova. Mladi su izjavili da se ne bi osećali ni dobro ni loše živeći sa pripadnicima hrišćanske zajednice (44,5%), sa pripadnicima jevrejske zajednice (36,7%) i pripadnicima romske zajednice (48,5%).

Obrazovani urbani progresivci su segment koji najviše percipira sve gore navedene zajednice pozitivno, osim zavisnika od droge. Druga dva segmenta koja imaju pozitivne stavove prema pripadnicima ovih zajednica za susede su kompleksna urbana omladina i aktivni tradicionalisti.

Diskriminacija

Istraživanje je istraživalo iskustva mladih u vezi diskriminacije. Nekoliko atributa je uključeno u istraživanje kao potencijalni motivi za diskriminaciju kao što su: pol, ekonomska pozadina, verska uverenja, etničko poreklo, politička ubeđenja, seksualna orijentacija i jezik. Većina ispitanika je izjavila da nikada nije bila diskriminisana na osnovu ovih atributa. Međutim, oni koji su iskusili diskriminaciju bili su više diskriminisani na osnovu ekonomske pozadine (često: 9,3%; ponekad: 16,6%) praćeno političkim ubeđenjima (često: 6,6%; ponekad: 14%) i verskim uverenjima (često: 7,3%; ponekad: 11,1%).

Male polne razlike su ustanovljene kod različitih vrsta diskriminacija. U poređenju sa muškim ispitanicima, ispitanice su prijavile veće stope diskriminacije na osnovu jezika, pola, etničkog porekla i seksualne orijentacije, dok su prijavile niže stope diskriminacije na osnovu ekonomskog pozadine, verskih uverenja i političkih ubeđenja.

Fig. 11 Stavovi o susedima (u %)

Kako biste se osećali da se jedna od sledećih porodica ili osoba doseli u vaše susedstvo?

Po podgrupama mladih, kombinovani odgovori 'vrlo dobro' i 'dobro'

	Ukupno	Mlade konzervativne žene istočne Evrope/ Bliskog istoka	Minimalisti sadržaja	Mladi koji se bore sa materijalističkim težnjama	Aktivni tradicionalisti	Kompleksna urbana omladina	Obrazovani urbani progresivci
LGBTQIA+ osobe	9,0	6,9	8,1	1,4	9,3	11,6	40,4
Romi	27,6	21,5	31,9	12,3	34,6	35,0	43,1
Zavisnici od droge	3,5	4,3	1,5	–	–	22,0	–
Jevreji	19,0	12,8	20,7	10,9	22,2	24,2	44,3
Hrišćani	40,4	27,7	48,0	20,5	67,5	34,1	65,8
Muslimani	77,4	81,2	87,3	65,9	74,1	48,8	68,8

Polni dispariteti su očigledniji u diskriminaciji na osnovu pola. Ispitanice su prijavile veće stope polne diskriminacije (često: 5,5%; ponekad: 16,4%) u poređenju sa muškim ispitanicima (često: 3,9%; ponekad: 10,4%).

Razlike u prijavljenoj diskriminaciji su očiglednije između segmenata. Više od 85% mladih konzervativnih žena istočne Evrope, minimalista sadržaja i mladih koji se bore sa materijalističkim težnjama i 58,5% obrazovanih urbanih progresivaca je izjavilo da nikada nisu doživeli polnu diskriminaciju. Kompleksni urbani su segment sa najvećom deklarisanom stopom polne diskriminacije. 42,4% njih izjavilo je da su ponekad doživeli polnu diskriminaciju, a 26,9% je izjavilo da često doživljavaju polnu diskriminaciju. Ovaj segment takođe ima najveću stopu prijavljene diskriminacije na osnovu ekonomske pozadine. 43,5% njih je izjavilo da su ponekad doživeli ovu vrstu diskriminacije, a 35,1% je izjavilo da je to često doživljavalo. Otprilike polovina aktivnih tradicionalista je izjavila da su ponekad ili često iskusili diskriminaciju na osnovu ekonomske pozadine. 75,6% mladih konzervativnih žena i 89,9% kompleksne urbane omladine je izjavilo da nikada nije iskusilo ovu vrstu diskriminacije.

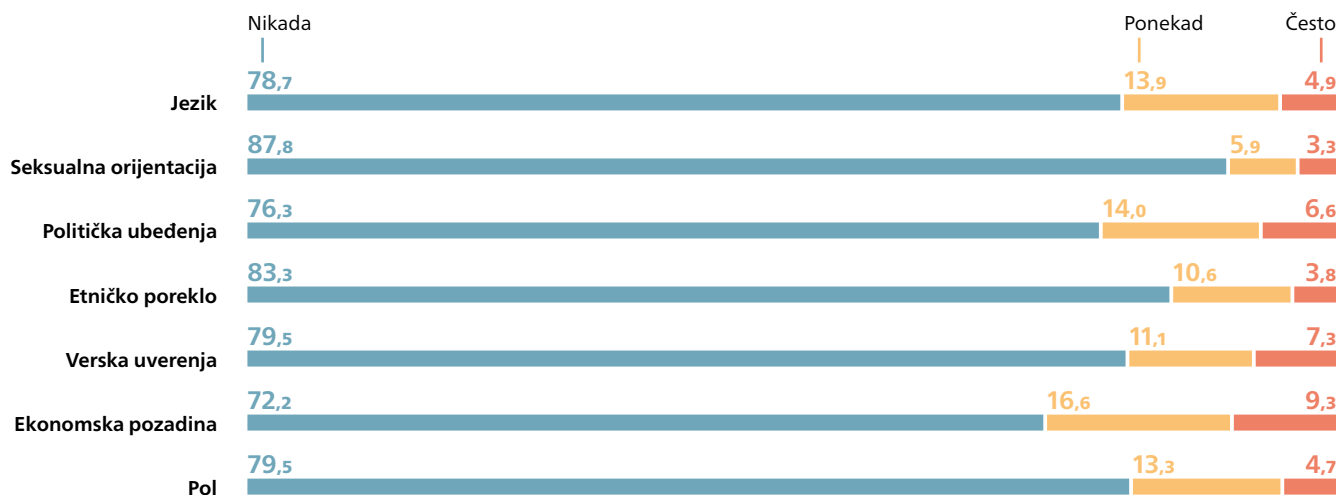
Što se tiče diskriminacije na osnovu verskih uverenja, kompleksna urbana omladina je segment sa najvećom stopom procenta prijavljene diskriminacije. 74,3% njih je izjavilo da su ponekad ili često bili diskriminisani zbog svojih verskih uverenja.

Diskriminacija na osnovu etničke pripadnosti je češća među kompleksnom urbanom omladinom u odnosu na druge segmente. 65,7% je izjavilo da je doživelo ovu vrstu diskriminacije bilo ponekad ili često, dok su mladi iz drugih segmenata prijavili ovu vrstu diskriminacije manje od 20%.

Diskriminacija zasnovana na političkim ubeđenjima je manje uobičajena među minimalistima sadržaja i omladinom koja se bori sa materijalističkim težnjama. 89,9% mladih konzervativaca iz ova dva segmenta je izjavilo da nikada nije iskusilo ovu vrstu diskriminacije. Takođe, 77% mladih konzervativnih žena i 64,5% obrazovanih urbanih progresivaca je izjavilo da nikada nije iskusilo ovu vrstu diskriminacije. Međutim, kompleksna urbana omladina je prijavila najviše stope; 65,5% je izjavilo da su ponekad ili često iskusili ovu diskriminaciju.

Fig. 12 Iskustva sa diskriminacijom među mladima na Kosovu (u %)

Da li ste ikada doživeli diskriminaciju iz nekog od sledećih razloga?

Više od 90 % ispitanika je izjavilo da nikada nisu iskusili diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije. Međutim, 70,7 % kompleksne urbane omladine je izjavilo da je iskusilo ovu vrstu diskriminacije bilo ponekad ili često. Oni su takođe prijavili najviše stope (69 %) diskriminacije na osnovu jezika koji govore. Ostali segmenti su prijavili niže stope takve diskriminacije.

Stavovi o ženama i pravima manjina

Mladi su anketirani o pravima različitih grupa, kao što su žene, etničke manjine, pripadnici LGBTQIA+ zajednice, siromašni i mladi ljudi. Većina ispitanika (62,6 %) smatra da siromašni nemaju dovoljno prava, ali većina njih smatra da žene (54,9 %), etničke manjine (51,4 %) i mladi (51,9 %) imaju dovoljno prava. 33 % ispitanika smatra da pripadnici LGBTQIA+ zajednice imaju previše prava ili smatra da imaju dovoljno prava (38,7 %).

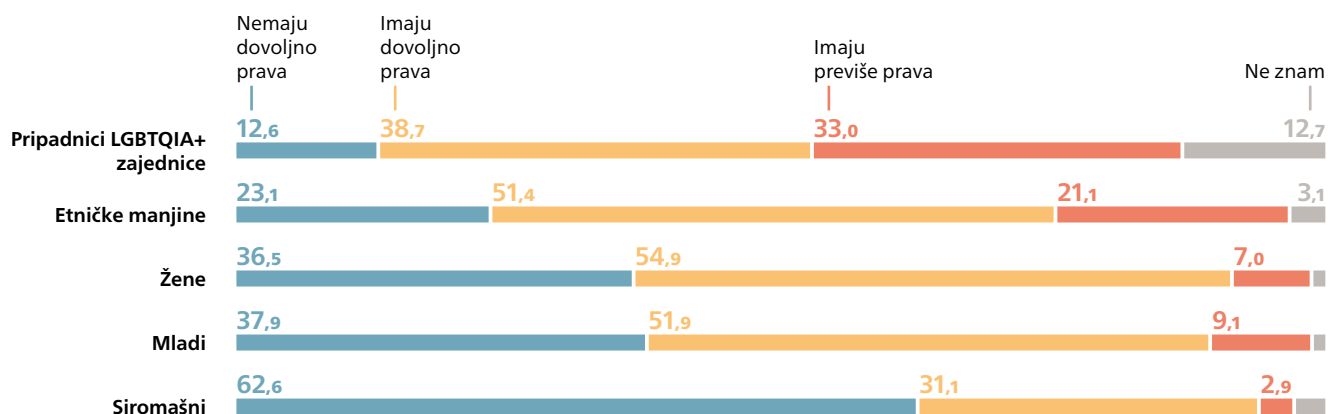
Postoji polni disparitet u percepciji prava žena. 48,6 % ispitanica smatra da žene nemaju dovoljno prava u odnosu na 25,2 % muških ispitanika koji dele isto mišljenje. Nasuprot tome, 64,1 % muškaraca smatra da žene imaju dovoljno prava, u poređenju sa 45 % ispitanica koje dele isto mišljenje.

Što se tiče prava etničkih manjina, većina ispitanika (51,4 %) smatra da etničke manjine imaju dovoljno prava, dok 23,1 odsto smatra da nemaju dovoljno prava. 21,1 % smatra da imaju previše prava. Kompleksna urbana omladina se razlikuje od svih drugih segmenata po percepciji prava etničkih manjina. 60,2 % smatra da etničke manjine imaju dovoljno prava, a 19,7 % smatra da imaju previše prava, što je najveći procenat u odnosu na ostale segmente.

Percepcije o pravima pripadnika LGBTQIA+ zajednice se ne razlikuju u velikoj meri između polova ili starosnih grupa. Razlike su očiglednije među segmentima mladih. Na primer, 68,9 % aktivnih tradicionalista smatra da ova grupa ima previše prava, što je mnogo veći procenat u odnosu na ostale segmente. Nasuprot tome, 30,2 % obrazovanih urbanih progresivaca smatra da ova grupa nema dovoljno prava. Ovaj procenat je mnogo veći u odnosu na procenat ostalih segmenata koji dele isto mišljenje.

Fig. 13 Stavovi o statusu prava različitih grupa među mladima na Kosovu (u %)

Molimo Vas, recite da li, prema vašem mišljenju, sledeće grupe nemaju dovoljno, imaju dovoljno ili previše prava u vašoj zemlji.

Postoje male polne razlike u pogledu prava siromašnih. 66,2 % ispitanica je pokazalo tendenciju da misli da siromašni nemaju dovoljno prava u poređenju sa 59,3 % muških ispitanika. Nasuprot tome, 33,9 % muškaraca smatra da siromašni imaju dovoljno prava u poređenju sa 28,1 % ispitanica koje dele isto mišljenje. 80,5 % aktivnih tradicionalista i 87,3 % obrazovanih urbanih progresivaca smatra da siromašni nemaju dovoljno prava. Nasuprot tome, 56,2 % mladih koji se bore sa materijalističkim težnjama misli da imaju dovoljno prava, a isto mišljenje deli i 38,8 % kompleksne urbane omladine, dok 21,8 % smatra da oni imaju previše prava.

Segmenti mladih se značajno razlikuju u pogledu percepcije o pravima mladih. 61,1 % obrazovanih urbanih progresivaca smatra da mladi nemaju dovoljno prava. Nasuprot tome, 66,8 % mladih koji se bore sa materijalističkim težnjama i 60,2 % kompleksne urbane omladine smatra da mladi imaju dovoljno prava. 25 % kompleksne urbane omladine smatra da mladi imaju previše prava.

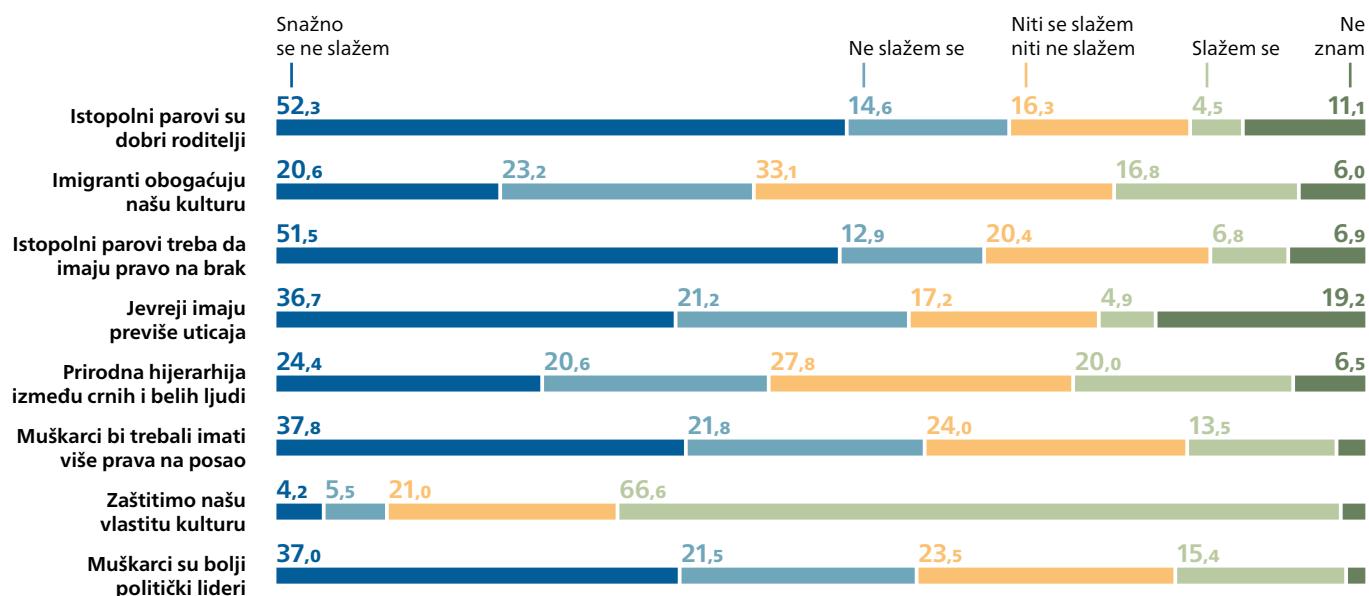
Društveni stav

Mladima je predstavljen spisak odabranih stavova o različitim temama i zatraženo je od njih da izaberu njihov nivo neslaganja/slaganja na petostepenoj skali. Najprihvaćeniji društveni stav je zaštita sopstvene kulture. Međutim, najmanji procenat prihvatanja ovog gledišta je među kompleksnom urbanom omladinom (58,6 %).

Najviše se odbijaju stavovi o pravu na brak istopolnih parova i da su istopolni parovi dobri roditelji. Međutim, ispitanice su pokazale više tolerancije prema ova dva stava. Na primer, 32,9 % učesnica se složilo da istopolni parovi treba da imaju pravo na brak u poređenju sa 22 % muških ispitanika. Međutim, većina kompleksne urbane omladine (57,2 %) i obrazovani gradski progresivci (76,1 %) se slaže da istopolni parovi treba da imaju pravo na brak i da su dobri roditelji. 48,3 % kompleksne urbane omladine i 67,6 % obrazovanih urbanih progresivaca se je takođe složilo sa ovim mišljenjem.

Fig. 14 Društveni stavovi među mladima na Kosovu (u %)

Koliko se jako slažete sa sledećim izjavama?

Polne razlike su očigledne u percepciji muških lidera i da muškarci imaju više prava na radna mesta. 48,3% muških i 28,9% ženskih učesnika se slaže da su muškarci bolji politički lideri. Obrazovani urbani progresivci se snažno protive ovom stavu. Samo 9,8% njih prihvata ovaj stav. 46,3% muških i 28% ženskih ispitanika se slaže da muškarci treba da imaju više prava na radna mesta. Niko od urbanih progresivaca ne prihvata ovaj stav. Međutim, ovaj stav uglavnom prihvataju mladi koji se bore sa materijalističkim težnjama (55,5%) i kompleksna urbana omladina (59,2%).

Kompleksna urbana omladina i obrazovani urbani progresivci se uglavnom slažu oko obogaćivanja kulture imigrantima. 67,2% kompleksne urbane omladine i 70,5% obrazovanih urbanih progresivaca se je takođe složilo sa ovim mišljenjem. Što se tiče uticaja Jevreja, kompleksna urbana omladina se većinom slaže da Jevreji imaju previše uticaja u svojoj zemlji (51,6%). Otprilike polovina ispitanika se slaže oko prirodne hijerarhije između crnih i belih ljudi.

Nalazi ukazuju na velike razlike u pogledu verovanja da su istopolni partneri dobri roditelji. Više od polovine istočnoevropskih mladih konzervativnih žena, minimalista sadržaja, mladih koji se bore sa materijalističkim težnjama i aktivnih tradicionalista se snažno ne slaže oko toga, dok kompleksna urbana omladina i obrazovani urbani progresivci imaju tendenciju da budu neutralniji i manje se slažu ili ne slažu.

Briga o životnoj sredini se razlikuje i kod mladih osoba različitih segmenata. Na primer, u vezi izjave „država treba da ograniči potrošnju ako to pomaže u zaštiti životne sredine. Na primer, trebalo bi zabraniti korišćenje automobila koji zagađuju životnu sredinu” su saglasni uglavnom minimalisti sadržaja. 44% njih se slaže, a 35,4% njih se u potpunosti slaže. Kompleksna urbana omladina je neutralnija po pitanju životne sredine; 47% se niti slaže niti ne slaže sa takvom izjavom. Oni koji preferiraju zaštitu životne sredine imaju tendenciju da visoko vrednuju značaj zdrave ishrane ($r=,35$) i života u istom susedstvu sa muslimanima ($r=,30$), ali su protiv života u istom susedstvu sa zavisnicima od droge ($r=,36$) i ne veruju da su istopolni parovi dobri roditelji ($r=-,31$).

Ključni nalazi

- 1.** Vrednosti koje imaju najmanji značaj za mlade su biti aktivan u politici i učestvovati u građanskim akcijama ili inicijativama. Dok su vrednosti koje se smatraju najvažnijim: preuzimanje odgovornosti, nezavisnost, diplomirati sa univerziteta, imati uspešnu karijeru, stupiti/biti u braku, postati/biti bogat, izgledati dobro, nositi brendiranu odeću, zdravo se hraniti, baviti se sportom i imati decu.
- 2.** Iako većina mladih živi sa roditeljima, većina njih smatra da je veoma važno biti samostalan.
- 3.** Obrazovani urbani progresivci imaju najveću stopu u sledećim vrednostima: preuzimanje odgovornosti, biti nezavisan, završiti fakultet i imati uspešnu karijeru. Mladi koji se bore sa materijalističkim težnjama imaju najviše stope učešća u građanskim akcijama/inicijativama, biti aktivan u politici i nositi brendiranu odeću. Minimalisti sadržaja imaju najviše stope u vezi stupiti/biti u braku, zdrave ishrane, imati decu i baviti se sportom. Mlade konzervativne žene istočne Evrope imaju najviše stope u vrednosti u vezi da izgledaju dobro i postanu/budu bogate.
- 4.** Ukupni proseki zadovoljstva životom među mladima je 7,49 na skali od 0 (veoma nezadovoljan) do 10 (veoma zadovoljan). Oni percipiraju ličnu budućnost kao bolju od budućnosti uopšteno.
- 5.** Čini se da su pitanje nezaposlenosti i zdravlja predstavljaju najveću brigu za mlade.
- 6.** Oko polovine mladih nikada ne opravdava: abortus, homoseksualnost, poreske malverzacije ako se ukaže prilika, primanje/davanje mita i korišćenje veza da se „završi stvar“ (npr. u bolnici, u različitim kancelarijama, itd.). Obrazovani urbani progresivci imaju liberalnije poglede na abortus i homoseksualnost u odnosu na druge segmente mladih.
- 7.** Većina mladih ne bi živelu u istom susedstvu sa LGBTQIA+ osobama i zavisnicima od droge.
- 8.** Većina ispitanika je izjavila da nikada nije bila diskriminisana na osnovu pola, ekonomskog porekla, verskih uverenja, etničkog porekla, političkih ubeđenja, seksualne orijentacije i jezika. Oni koji su izjavili da su doživeli diskriminaciju su naveli da je bila zasnovana na ekonomskoj pozadini praćenju političkim ubeđenjima i verskim uverenjima.
- 9.** Većina ispitanika smatra da siromašni nemaju dovoljno prava, dok više od polovine njih smatra da žene, etničke manjine i mladi imaju dovoljno prava. Više od jedne trećine ispitanika smatra da pripadnici LGBTQIA+ imaju previše prava ili smatra da ima dovoljno prava.
- 10.** Najprihvaćeniji društveni stav je zaštita sopstvene kulture. Najviše se odbijaju stavovi o pravu na brak istopolnih parova i da su istopolni parovi dobri roditelji.
- 11.** Većina mladih se slaže da država treba da ograniči potrošnju radi zaštite životne sredine.

9. Politički stavovi i učešće mladih

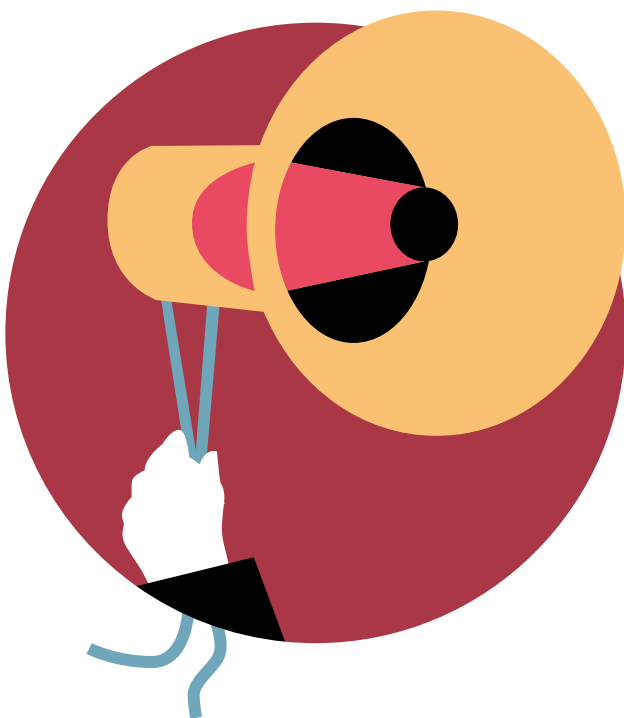
- Oko 46 % mladih Kosovaca uopšte nije zainteresovano za politiku.
- 37 % mladih Kosovaca ne zna „ama baš ništa” o politici.
- Samo oko 14 odsto bi bilo za to da oni zasednu na političku poziciju.

Aktivno i smisleno političko učešće predstavlja jedan od temeljnih stubova izgradnje robustnih demokratskih struktura i institucija. Kosovo predstavlja interesantno okruženje za istraživanje stavova mladih u pogledu političkih stavova i učešća, s obzirom na to da pored specifičnosti post-komunističke prošlosti, ima specifičnosti u još dve druge dimenzije. Prvo, Kosovo predstavlja posleratni kontekst, sa institucionalnom i državnom arhitekturom koja je uspostavljena u periodu posle 1999. nakon procesa međunarodne intervencije i upravljanja (Misija UN na Kosovu). Pored toga, Kosovo ima najmlađi prosek stanovništva u Evropi, što u kombinaciji sa skromnom privredom i ustrajnom stopom nezaposlenosti čini odnos mladih prema unutrašnjoj politici zanimljivim predmetom za istraživanja. Ovako širok kontekst verovatno služi kao faktor koji doprinosi zahtevima za poboljšanje životnog standarda, a koji su opet usko povezani sa ishodima koji proističu iz političkih procesa.

U nastavku, ovo poglavlje će predstaviti rezultate stavova mladih na Kosovu u pogledu političkog učešća, zastupanja, angažovanja, kao i njihova uverenja u vezi sa ideologijama, vrednostima i domaćim i međunarodnim institucijama. Poglavlje se takođe oslanja na FES-ovu Studiju o mladima na Kosovu 2018–2019 i FES-ovu Studiju o mladima na Kosovu 2012, kako bi se analizi dodala uporedna vremenska dimenzija, koja bi trebalo da obuhvati instancu promena i obezbedilo potencijalno bolje razumevanje fenomena interesa.

Interesi, znanje i učešće u unutrašnjoj politici

Čini se da su mladi Kosovci prilično nezainteresovani za unutrašnja politička pitanja, sa značajnim procentom od oko 46 % koji izjavljuju da ih „politika uopšte ne interesuje”. U ovom kontekstu prevladajuće nezainteresovanosti ne čudi da je većina mladih, odnosno 37 %, izjavila da o politici „ne znaju baš ništa”, a tek oko 14 % bi bili za to da oni sami zauzmu politički položaj. Prilično visoke brojke nezainteresovanosti za politiku bi mogle biti objašnjene opštim utiskom koji naginje ka stavu da interesi mladih nisu adekvatno zastupljeni u politici. Rezultati ukazuju na takav obrazac, odnosno oko 16 % mladih na Kosovu smatra da interesi mladih „uopšte nisu” zastupljeni u politici, dok oko 30 % veruju da su „slabo” zastupljeni. Ovi rezultati su u velikoj meri kompatibilni sa studijom koja je sprovedena 2018–2019, koja je takođe utvrdila da je interesovanje mladih na Kosovu u trendu smanjenja. U isto vreme, ovo studija je pokazala da su mladi na Kosovu u periodu u 2012. i 2018–2019 bili sve manje zainteresovani za politiku uopšteno. Tragovi pokazuju da ne samo da se ova nezainteresovanost pojavila u periodu 2018–2019, već izgleda da je takva putanja započela još ranije.¹¹ Od tada se trend još malo smanjio, mada ne toliko dramatično kao u prethodnom merenjima.¹² Ipak, u 2018–2019 oko 7 % je izjavilo da su veoma zainteresovani za unutrašnju politiku, u poređenju sa cifrom od 3 % koja je to isto izjavila u 2012 – iznad svega, podaci ukazuju na to da se smanjuje broj kosovske omladine koja je primarno zainteresovana za politiku.

Uprkos tome, mladi ljudi na Kosovu su pokazali visok nivo učešća na prošlim izborima, sa samo 10 % ispitanika koji tvrde da su odbili mogućnost da glasaju na izborima uprkos tome što imaju pravo na to. Uopšteno, oko 45,6 % mladih Kosovaca sa pravom glasa je to učinilo na poslednjim nacionalnim izborima. Bez obzira na to, iako izlaznost na izborima daje pozitivne rezultate, relevantni akteri moraju da urade više kako bi se podstaklo političko učešće i angažman mladih. Što se tiče praćenja medija, rezultati pokazuju da mladi ne dobijaju informacije o politici preko televizije i onlajn medija. Više od polovine ispitanika je izjavilo da „ne troši vreme“ ili „manje od pola sata“ u praćenju političkih događaja na medijskim kućama (Klan Kosova, Dukagjini, Kohavision, Kallxo.com, T7, Nacionale).

3 % mladih na Kosovu je veoma zainteresovano za domaću politiku.

Ideološki stavovi

Slično nalazima koji su predstavljeni u FES-ovoj Studiji o mladima na Kosovu 2018–2019, većina kosovske omladine nastavlja da ima poteškoće kada se od njih traži da opišu sebe da li su u svojoj političkoj orijentaciji nagnuti na „desno“ ili „levo“. Kada su bili zamoljeni da se pozicioniraju sa leve ili desne strane političke skale od 1–10, mladi ljudi su imali problema, kako u razumevanju ovih kategorija, tako i u lociranju sopstvene pozicije duž političkog spektra (Figure 15). Rezultati su i dalje intrigantni – dok se najveći procenat, oko 17 %, postavio na sredinu spektra, prosečna srednja vrednost je bila 5,61. Ovo ostavlja utisak opšteg „centrističkog“ pozicioniranja kosovske omladine unutar levo-desnog političkog spektra. Zanimljivo je da je oko 15 % opisalo sebe kao „potpuno desno krilo“ po svojoj političkoj orijentaciji, u poređenju sa oko 13 % koji su sebe označili kao „potpuno levo krilo“.

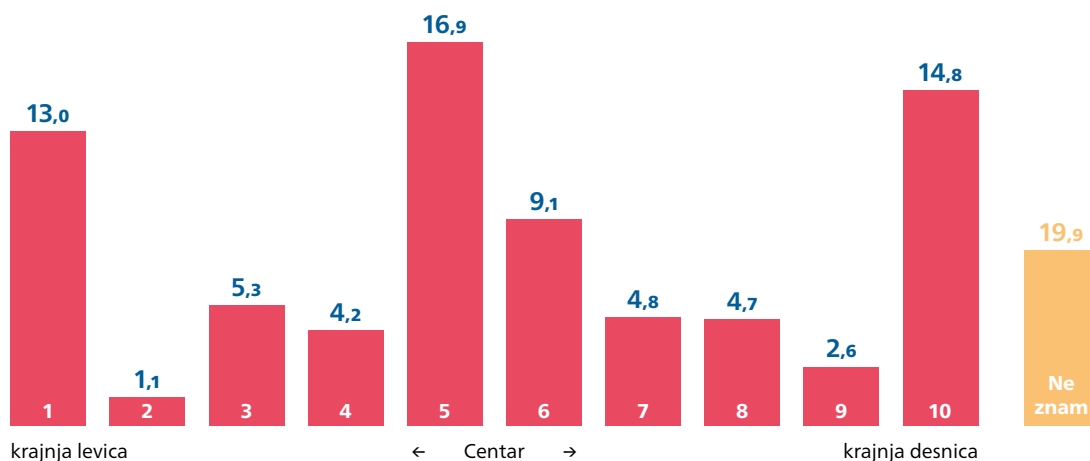
Uprkos velikom broju samoproglasnih „potpuno desnih“ mladih, druga pitanja su pokazala da većina stavova mladih o ekonomskim i socijalnim pitanjima, kao i o ulozi države u obezbeđivanju socijalne zaštite, je pre svega na liniji „leve“ ideologije. Na primer, većina mladih bi bila za politike koje favorizuju jednake prihode i više bi volele povećanje vladine uloge kako u vlasništvu nad preduzećima i industrijom tako i u proširenju programa socijalne zaštite. Dakle, većina kosovske omladine nije protiv proširenja državnih službi i institucija i zalaže se za povećanje uloge države u privredi i društvu. Još jedan zanimljiv nalaz se odnosi na polne razlike u ideološkim pogledima – mladi muškarci (18 %) su izrazili veću spremnost da se identifikuju kao „potpuno desno krilo“ u poređenju sa mladim ženama (11 %).¹³

Većina mladih je priznala da će verovatno glasati na osnovu lidera stranke (oko 28 %), u poređenju sa partijskom ideologijom, izbornim programom stranke ili koordinacijom sa porodicom i prijateljima – ova tri različita odgovora se nalaze na oko 19 %. Ovakvi nalazi (zajedno sa sledećim pododeljkom o demokratiji) sugerišu da je kosovska omladina uglavnom nezainteresovana da se bavi političkim aktivizmom na konceptualnom i ideološkom nivou, a to se takođe odražava u procesu izbora političke stranke kojoj daju svoj glas. Različite formalne i neformalne kampanje koje se bave podizanjem svesti mogu biti način da se ova situacija ublaži i da se podstakne veza između znanja birača, stranačkih programa i političkih odluka na centralnom nivou. Na duge staze, takve radnje imaju potencijal da unaprede odgovornost i sprovođenje politika u vezi programa političkih stranaka i izbornih obećanja – dakle, poboljšanjem odnosa birač-vlast.

Fig. 15 Ideološka ubedejenja među mladima na Kosovu (u %)

Uopšteno govoreći, kako biste postavili vaše stavove na ovu skalu?

Ljestvica od '1 – krajnje lijevo' do '10 – krajnje desno'

Stavovi o demokratiji

Nalazi u vezi sa stavom mladih Kosovaca o demokratiji daju određene zanimljive obrasce. Oko 44% mladih na Kosovu se slaže da demokratija predstavlja dobar oblik upravljanja, a oko 41% takođe smatra demokratiju „uvek poželjnijom“ u poređenju sa drugim političkim sistemima. Po istom principu, većina kosovske omladine odbacuje tvrdnju da je „diktatura bolja od demokratije u određenim okolnostima“, sa oko 34% „potpuno se ne slažem“ i oko 17% „ne slažem se“. S druge strane, oko 21% mladih „potpuno se slaže“ da jak lider mora da upravlja zemljom, dok je oko 23% izjavilo „uglavnom se slažem“ sa tvrdnjom.

Iako se u suštini građanske slobode uopšteno smatraju ustavnim elementom za pojam demokratije, izgleda da ne predstavljaju „sveti“ pojam za mlade Kosovce. Većina ispitanika je izjavila da bi se zalagala za njihovo ograničenje u zamenu za bolji životni standard ili borbu protiv pretnji kao što je terorizam. Apsolutna većina mladih takođe povezuje pojam demokratije sa „ekonomskom sigurnošću“.

Dakle, podaci ukazuju na to da, mada kosovska omladina generalno ocenjuje demokratski sistem, druge „egzistencijalne pretnje“, poput bezbednosti i životnog standarda, su od najvećeg značaja. Ipak, podaci pokazuju da su ukupni rezultati po pitanjima koja se odnose na demokratiju pozitivni. Ne postoje značajne polne razlike koje bi se mogle identifikovati kroz polnu segmentaciju u stavovima prema demokratiji.

Političko poverenje

Generalno, političko poverenje u domaće institucije je na prilično niskom nivou, a to predstavlja tačku zabrinutosti za vitalnost demokratije u zemlji. Na primer, političko poverenje u institucije kao što su vlada i skupština je niže u poređenju sa bezbednosnim institucijama poput vojske i policije, kao i u međunarodne institucije kao što su EU i NATO. Stoga, poverenje mladih u međunarodna tela ostaje na visokom nivou čak i među mladim generacijama, kategorisanim u starosne grupe od 14–18 i 19–24, koje većinu, ili čak ceo svoj život, žive nakon proglašenja nezavisnosti 2008. Jedno moguće objašnjenje iza ovoga je da iako je međunarodno vođena uprava na Kosovu okončana, uloga spoljnih partnera u različitim oblastima je i dalje ostala veoma velika i do današnjih dana.

Pored toga što činjenica da mladi imaju veći nivo poverenja u međunarodne institucije (EU) nego u sopstvenu vladu ne daje pozitivnu sliku, ona takođe ističe dve ključne tačke. Prvo, ovo naglašava ogromnu podršku i težnje mladih generacija da Kosovo postane deo „evropske porodice“, odražavajući tako želju za usklađivanjem sa širim evropskim standardima i vrednostima. Uzimanje ovih rezultata zdravo za gotovo znači da nema razloga za zabrinutost za krizu legitimiteta EU u očima mladih Kosovaca. Štaviše, podrška za EU na Kosovu među mladima izgleda robusno, uprkos činjenici da je Vlada Kosova imala niz javnih sučeljavanja sa posrednicima EU odgovornim za dijalog uz posredovanje EU. Sliku komplikuje i činjenica da je Kosovo prvi put stavljeno pod takozvane „reverzibilne i privremene mere“ od strane EU u junu 2023. zbog neslaganja oko izbora u vezi sa procesom dijaloga sa trenutnom vladom na vlasti.¹⁴ Uprkos svemu ovome, apsolutna većina mladih deli pro-EU raspoloženje, a ogromna većina od 89 % više bi volela da Kosovo postane članica EU (Figura 16).

S druge strane, ovakvi rezultati šalju poruku i Vladi Kosova koja kao prioritet mora da stavi povećanje nivoa poverenja, ne samo unutar same vlade, već i u svim javnim institucijama. Nedostatak poverenja u vladina tela može imati dalekosežne posledice, utičući na upravljanje, sprovođenje politika i učešće građana – i narušiti unutrašnji legitimitet države i odnos između građana i države. Političko poverenje je prilično slabo u odnosu na institucije kao što su pravosuđe i opštinski nivo. Čini se da je izmereno poverenje u političke stranke uopšteno veoma nisko – na primer, samo oko 5 % tvrdi da u potpunosti veruju političkim strankama. Još jedan zanimljiv rezultat se odnosi na nizak nivo poverenja u organizacije civilnog društva, sa samo 8,7 % ispitanika koji pokazuju potpuno poverenje u potonje. Ovo je još jedan rezultat koji zasluhuje dalje razmatranje, s obzirom da je angažovanje organizacija civilnog društva i „trećeg sektora“ uopšteno neophodno za funkcionalnu demokratiju.

Političke vrednosti

Kada je reč o vrednostima, kosovska omladina veruje da će nezaposlenost (69,6 %), korupcija (52,5 %) i imigracija (50,2 %) biti glavni izazovi sa kojima će se Kosovo suočiti u narednoj deceniji. Dok se nezaposlenost i korupcija očekuju zbog prisustva ovih pitanja u svakodnevnim debatama, pa čak i u izbornim kampanjama, zanimljivo je videti da se imigracija popela na lestvici da se smatra jednim od glavnih budućih izazova za Kosovo. Kako bi to stavili u perspektivu, ovo pitanje je rangirano više od nekoliko drugih hitnih problema, kao što su nejednakosti, kvalifikovana radna snaga koja napušta zemlju, kvalitet javnih usluga i klimatske promene. Tri najvažnije vrednosti su zapošljavanje, ljudska prava i bezbednost (ovim redosledom). Ovi rezultati jasno ukazuju na želju da se poboljšaju osnovni uslovi za pristojan život. Glavno pitanje u ovom pogledu je da se neki od ciljeva često pojavljuju u suprotnosti sa drugim stavovima iznetim u upitnicima – primera radi, uzmimo pitanje političkog poverenja u Vladu. Mladi Kosovci su stoga uglavnom zainteresovani da vide više mogućnosti za zapošljavanje, i dok je opšte poverenje u Vladu i dalje na niskom nivou, očekuje se upravo od Vlade da postupi. Iako ovi nivoi poverenja i očekivanja stoje jedan pored drugog, za očekivati je da će značajan deo mladih biti ogorčen, otuđen ili čak i razočaran u politiku. Kada je reč o političkim vrednostima, zanimljiv je nalaz da oko 51 % mladih tvrdi da su prestali da kupuju stvari iz političkih ili ekoloških razloga – to govori o promeni pitanja od interesa mladih birača i podizanja svesti o globalnim izazovima u vezi sa klimatskim promenama. Sa zahtevima i interesima mladih birača u pravcu promene, od političkih stranaka se očekuje da odgovore na takve izborne preferencije i slede njihov primer.

Fig. 16 Stavovi o ulasku Kosova u EU među mladima na Kosovu (u %)

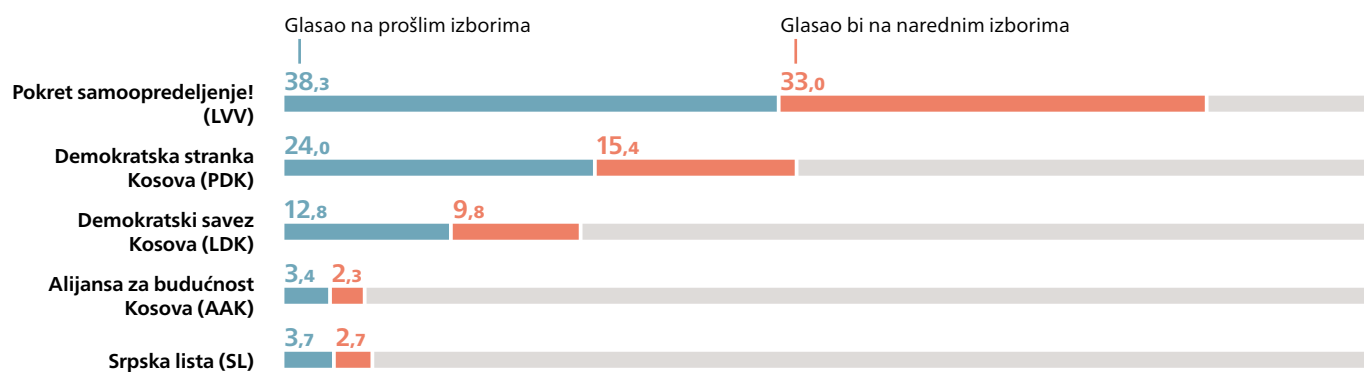
Da li bi, prema vašem mišljenju, Kosovo trebalo da uđe u Evropsku uniju?

Fig. 17 Izbor u glasanju na poslednjim i budućim nacionalnim izborima među mladima na Kosovu (u %)

Za koju ste stranku glasali na prošlim parlamentarnim izborima?

Da se parlamentarni izbore održe u narednim danima, za koju stranku biste glasali?

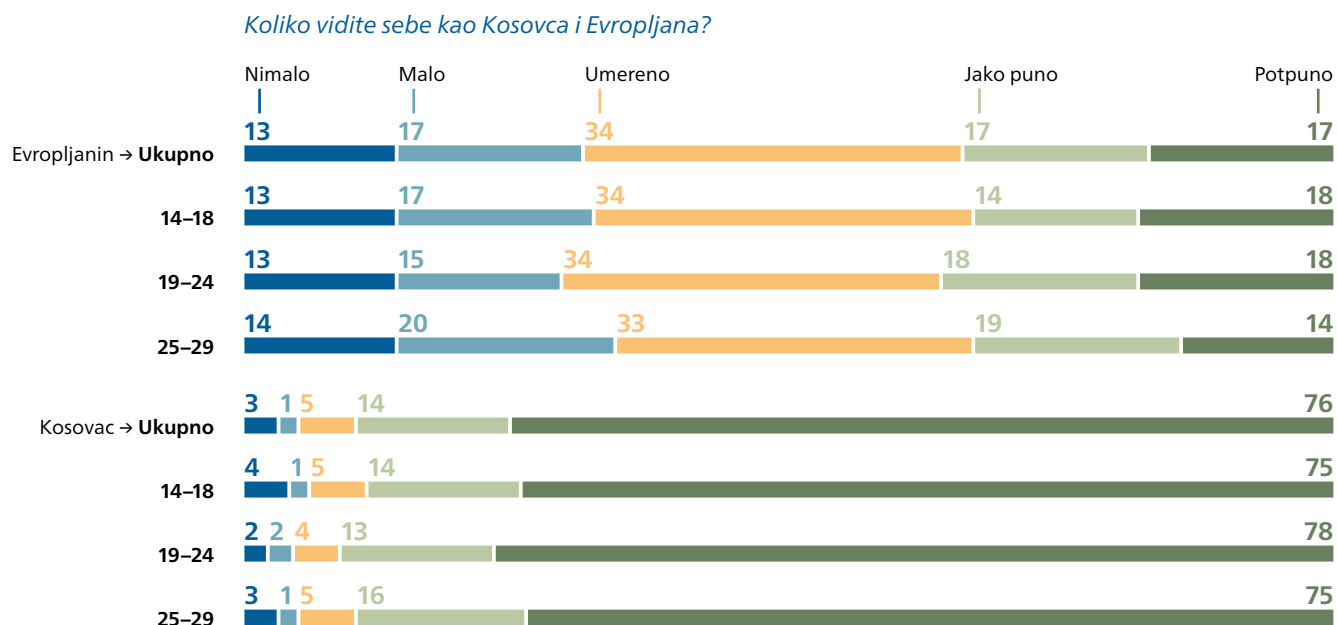

Politički angažman, stavovi o političkim strankama i glasanju

Iako kosovska omladina generalno nije zadovoljna političkom situacijom i ekonomskim uslovima, oni nisu posebno spremni da se angažuju niti mobilišu. Tek oko 10 % je priznalo članstvo u političkoj stranci, dok oko 58 % nikada ne bi pomislio da preduzme takav korak. Oko 74 % tvrdi da nikada nisu potpisali listu sa političkim zahtevima niti su podržali onlajn peticiju. Oko 75 % je odgovorilo da nikada nisu učestvovali u demonstracijama, oko 70 % je odgovorilo da nikada nisu učestvovali u volonterskim ili aktivnostima organizacija civilnog društva.

Tek oko 9 % je odgovorilo da radi u političkoj stranci ili političkoj grupi, a oko 20 % je odgovorilo da su učestvovali u političkim aktivnostima online/na društvenim mrežama, u poređenju sa oko 64 % koji su tvrdili suprotno. Podaci takođe ukazuju da podrška vladajućoj stranci na vlasti (*Samoopredeljenje*) ostaje snažna među ovom kategorijom stanovništva (Figura 17). Na primer, stranka je zauzela poslednje mesto u kategoriji „nimalo se ne sviđa“ i prvo u kategoriji „jako se sviđa“. Iako ne izražava veliko zadovoljstvo situacijom, čini se da je većina mladih zadovoljnim statusom kvo – barem ako se ocenjuje u smislu spremnosti angažovanja u političkoj mobilizaciji za različite javne kauze.

Fig. 18 Identifikacija kao Kosovci i Evropljani među mladima na Kosovu (u %)

Nacionalistički stavovi

TPodaci pokazuju da među mladima postoji ponos povezan sa posedovanjem kosovskog državljanstva, pri čemu se 65% potpuno slaže sa tvrdnjom „Ponosan sam što sam državljanin zemlje“. Ovo ukazuje da unutrašnji legitimitet Kosova počiva na visokom nivou čak i među mlađom generacijom, iako se očekuje da će ta cifra biti znatno niža među mladim kosovskim Srbima. Odgovor

na tvrdnju da „zemlja treba da prihvati/primi više imigranata“ je donekle mešovito pošto većina ispitanika, oko 30%, stoji između dva pola, koji su opet prilično ravnomerno raspoređeni.

Sličan obrazac se može uočiti i u tvrdnji da bi „bilo najbolje da zemlju naseljavaju samo pravi Kosovci“, pri čemu sa oko 24% stoji u sredini, i tvrdnja da „nekosovci koji žive u zemlji treba da usvoje kosovske običaje i vrednosti“, koja sa oko 26% stoji između. Otprilike polovina mladih se slaže sa tvrdnjom „pravi Kosovac je samo osoba koja ima kosovsku krv“. S druge strane, većina mladih (oko 43%) se složila sa tvrdnjom da crkve i verske organizacije trenutno imaju „odgovarajuću količinu moći“ – sa prosečnom medijanom od 2,79 na skali od 1–5, gde je 5 „previše moći“.15 Na kraju, izgleda da mladi svih uzrasta imaju snažan osećaj pripadnosti kosovskom identitetu, dok je broj mladih koji se identifikuju kao Evropljani znatno manji (Figura 18).

34% mladih ljudi na Kosovu sebe vidi kao Evropljane.

Ključni nalazi

1. Nalazi studije otkrivaju nedostatak interesovanja kosovske omladine za unutrašnju politiku, sa samo oko 2% ispitanika koji smatraju da su interesi mladih „dobro“ zastupljeni u nacionalnoj politici. Čini se da je ovaj nedostatak interesovanja kako faktor koji doprinosi tako i posledica uočene nedovoljne zastupljenosti. Dok političko učešće izmereno u vidu izlaska na izbore izgleda prilično visoko među ljudima, većina mladih se nije politički angažovala u prošlosti niti misli da će to učiniti u budućnosti. Štaviše, mladi su priznali da je „lider stranke“ glavna motivacija za glasanje, ostavljajući iza sebe faktore kao što su izborni programi i ideologija.

2. Rezultati istraživanja otkrivaju visok nivo nepoverenja među kosovskom omladinom prema domaćim političkim institucijama, posebno političkim strankama i nacionalnoj vladi, pa čak i organizacijama civilnog društva. Domaće bezbednosne institucije, poput vojske i policije, pokazuju veći nivo poverenja među mladima, a istovremeno je stepen poverenja u međunarodne institucije kao što su NATO i EU veći od poverenja prema ključnim domaćim institucijama kao što su Vlada i Skupština. Međutim, postoji široka saglasnost oko preferencije mladih prema političkoj stranci koja upravlja Vladom od 2021. Podaci ukazuju na spremnost većine ispitanika da ponovo glasaju za Samoopredeljenje na sledećim izborima.

3. Mladi na Kosovu imaju problema da se politički pozicioniraju na skali levo-desno, odnosno 20% je odgovorilo sa „ne znam“ kada su zamoljeni da svrstaju sebe u takav spektar. Ovakvi nalazi se potvrđuju i na drugim mestima u studiji, dokazujući da političke ideologije ne igraju značajnu ulogu u oblikovanju političkih stavova mladih. Kao što je navedeno u jednom od odgovora, većina (oko 28%) je izjavila da je lider političke stranke glavna motivacija za njihov glas.

4. Uprkos širokoj saglasnosti da demokratija predstavlja dobar oblik upravljanja, koji većina mladih smatra „uvek poželjnijim“ i da se diktatura ni pod kojim okolnostima ne smatra boljom od demokratije, većina ispitanika je izjavila da bi želeli jakog lidera koji bi upravljao zemljom. U isto vreme, građanske slobode se smatraju važnim, ali izgleda da ne predstavljaju „sveti“ pojam za mlade Kosovce – jer je većina ispitanika izjavila da bi se zalagala za njihovo ograničenje u zamenu za bolji životni standard ili borbu protiv pretnji, odnosno terorizma.

5. Među mladima postoji opšta saglasnost da zapošljavanje predstavlja jedan od centralnih izazova za njihovu budućnost. Zanimljivo je da prevladava uverenje da nezaposlenost predstavlja izazov koji treba rešiti, iako su očekivanja da će do toga doći kroz radnje vlade. U izvesnoj meri paradoksalno, Kosovci nisu ni u potpunosti zadovoljni (ne vole status kvo), niti su dovoljno nezadovoljni da se politički angažuju na aktivniji način kako bi uticali na promene. Samo 2% ispitanika se izjasnilo da su učlanjeni u sindikalne organizacije. Uprkos nepoverenju u nacionalnu vladu, postoji opšta saglasnost da vlada mora imati veću ulogu u privredi, kroz vlasništvo nad preduzećima i veću odgovornost da osigura brigu o građanima. Uopšteno govoreći, mladi veruju da su pored nezaposlenosti, korupcija i emigracija glavni izazovi sa kojima će se Kosovo verovatno suočiti u narednoj deceniji.

Zaključak

Studija o mladima na Kosovu razotkriva nekoliko kritičnih nalaza o perspektivama i iskustvima mladih na Kosovu. Mladi na Kosovu pokazuju nedostatak interesovanja za domaću politiku, sa niskim nivoom angažovanja i značajnim nepoverenjem prema političkim institucijama. Nepoverenje u domaće političke institucije je široko rasprostranjeno, iako je poverenje veće u bezbednosne institucije i međunarodna tela, poput NATO i EU. Ovo ukazuje na potrebu za inicijativama koje unapređuju političku pismenost i poverenje u vlast među mladima. Mladi Kosovci takođe imaju poteškoće da identifikuju svoje političko pozicioniranje, pri čemu političke ideologije igraju minimalnu ulogu u formiranju njihovih stavova. Iako se zalažu za demokratiju, mnogi preferiraju snažno liderstvo i spremni su da zamene određene građanske slobode za bolji životni standard i sigurnost.

Kao što pokazuje ova studija, obrazovni sistem se suočava sa izazovima u pogledu kvaliteta i usklađivanja sa potrebama tržišta rada, a postoje i značajni polni dispariteti u zapošljavanju. Implicitna pristrasnost nastavlja da utiče na izbor u obrazovanju žena, usmeravajući ih ka oblastima u kojima tradicionalno dominiraju žene uprkos potražnji tržišta u sektorima u kojima dominiraju muškarci.

Prevazilaženje ovih predrasuda je od suštinskog značaja za promovisanje polne ravnopravnosti i raznolikosti u obrazovanju i radnoj snazi.

Postoji primetan jaz između oblasti studija kojima se bave studenti i zahteva tržišta rada. Dok su oblast IT, zdravstva i STEM-a veoma tražena, mnogi studenti nastavljaju da upisuju poslovnu administraciju i pravo, što ukazuje na potrebu za boljim usklađivanjem između obrazovanja i mogućnosti zapošljavanja. Mnogi mladi rade na poslovima koji nisu povezani sa njihovim kvalifikacijama, naglašavajući neusklađenost između obrazovanja i zahteva tržišta. Takođe postoji potreba za rešavanjem preteranog obrazovanja i poboljšanjem kvaliteta obrazovanja kako bi se studenti pripremili bolje za budućnost. Uprkos blagim poboljšanjima u zadovoljstvu mladih kvalitetom obrazovanja, učinak Kosova u međunarodnim procenama, kao što je PISA test, je i dalje nizak. Ovo naglašava potrebu za kontinuiranim reformama kako bi se poboljšao obrazovni okvir i ishodi.

Visoke stope nezaposlenosti mladih, zajedno sa značajnim polnim disparitetima u učešću na tržištu rada, ostaju goruća pitanja među mladima. Percepcija da su društvene i političke veze važnije od stručnosti za obezbeđivanje radnog naglašava duboko nepoverenje u meritokratska načela. Uprkos nezadovoljstvu trenutnim uslovima, politički angažman je i dalje nizak. Vrednosti kao što su nezavisnost, uspeh u karijeri i lična dostignuća imaju prioritet u odnosu na politički i građanski angažman.

Emigracija je takođe goruća tema. Značajan deo mladog stanovništva izražava želju da emigrira, vođen prvenstveno težnjom za boljim životnim standardom, višim platama i boljim mogućnostima zapošljavanja. Ovo ukazuje na potrebu za politikama koje imaju za cilj poboljšanje uslova u zemlji kako bi se zadržali mladi talenti.

Referenca

- Drydakis, N.; Sidiropoulou, K.; Bozani, V.; Selmanovic, S.; Patnaik, S. (2018): Masculine vs feminine personality traits and women's employment outcomes in Britain: A field experiment. *Int. J. Manpow* 39, 621–630.
- Evropska komisija (2023): Izveštaj za Kosovo za 2023 → neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/kosovo-report-2023_en
- Evropska komisija (2024): Visa-free travel for Kosovo citizens to the EU. → home-affairs.ec.europa.eu/news/visa-free-travel-kosovo-citizens-eu-2024-01-03_en#:~:text=As%20of%201%20January%2024,Kosovo%20without%20issuing%20a%20visa
- Icoski, M. (2022): Toward a New Youth Brain-drain Paradigm in the Western Balkans. Policy Paper.
- Kosovska agencija za statistiku (KAS) (2023): Izveštaj o statistikama visokog obrazovanja.
- Lavrič, M. (2020): Youth Emigration from the Western Balkans: Factors, Motivations, and Trends. In: Valeska Esch, Viktoria Palm, Hansjörg Brey, Christian Hagemann (eds.). Aspen Institute Deutschland e.V.
- Leitner, M, Sandra (2021): Net Migration and its Skill Composition in the Western Balkan Countries between 2010 and 2019: Results from a Cohort Approach Analysis. Working Paper 197. The Vienna Institute for International Economic Studies.
- Llorensm, A., et al. (2021): Gender bias in academia: A lifetime problem that needs solutions. *Neuron*. 7;109(13):2047-2074. doi: 10.1016/j.neuron.2021.06.002. PMID: 34237278; PMCID: PMC8553227.
- Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije (2022): Kosovska strategija za obrazovanje 2022–2026.
- Moss-Racusin, C.A.; Dovidio, J.F.; Brescoll, V.L.; Graham, M.J.; Handelsman, J. (2012): Science faculty's subtle gender biases favor male students. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(41), 16474–16479.
- OECD (2019): PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do (Summary), OECD Publishing, Paris, → doi.org/10.1787/a9b5930a-en
- OECD (n.d.): Measuring Well-being and Progress. Retrieved from → oecd.org/en/topics/measuring-well-being-and-progress.html
- Rrumbullaku, O. (2019): Studija o mladima na Kosovu 2018/2019. Fondacija Fridrih Ebert (FES).

Napomene na kraju

- 1 Kosovska agencija za statistiku, drugo tromesečje 2023. → ask.rks-gov.net/Releases/Details/8131
- 2 Kosovska agencija za statistiku, drugo tromesečje 2023. → ask.rks-gov.net/Releases/Details/8131
- 3 FES, Studija o mladima na Kosovu 2018–2019. → library.fes.de/pdf-files/id-moe/15264.pdf
- 4 Kurti: Pravosuđe i zapošljavanje, naši prioriteti (2024): Slobodna Evropa. → evropaelire.org/a/drejtjesia-dhe-punesimi-prioritete-te-kurtit/31103092.html
- 5 Platforma Superpuna (2024): Početna stranica. → superpuna.rks-gov.net
- 6 Kurti: Vladina platforma „Superpuna“ je zaposlila preko 9 hiljada mladih na Kosovu. AA (2024). → aa.com.tr/sq/balkani/kurti-platforma-e-qeveris%C3%AB-superpuna-pun%C3%AB-soi-mbi-9-mij%C3%AB-t%C3%AB-rinj-n%C3%AB-kosov%C3%AB/3125985
- 7 Prema KAS-u, nezaposlenost na Kosovu je smanjena na 24,6 odsto (2020). → telegafi.com/sipas-ask-se-papunesia-ne-kosove-ka-shenuar-ulje-ne-24-6-per-qind
- 8 Svetska banka. Dijagnostika radnih mesta – Kosovo. → documents1.worldbank.org/curated/en/814361497466817941/pdf/Kosovo-Jobs-Diagnostic.pdf
- 9 Statistički godišnjak Republike Kosovo, 2021. Kosovska agencija za statistiku (KAS). → askapi.rks-gov.net/Custom/4bd04f76-1e2b-444c-8dc1-86d3edf20225.pdf
- 10 Strategija za obrazovanje 2022–2026. Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija. Republika Kosovo.
- 11 Ne može se isključiti kao faktor objašnjenja činjenica da je Kosovo postalo nezavisno nakon 2008, što je dovelo do više „depolitizovanih“ generacija mladih.
- 12 FES, Studija o mladima na Kosovu 2018–2019. → library.fes.de/pdf-files/id-moe/15264.pdf
- 13 Grafikon ne prikazuje opciju „bez odgovora“ koja je na oko 3%.
- 14 EU je proglasila mere protiv Kosova zbog nemira na severu (2022): Balkan Insight. → balkaninsight.com/2023/06/14/eu-announces-measures-against-kosovo-over-unrest-in-north
- 15 Jer je pitanje u upitniku sastavljeno u ovoj formi.

Figura

- 13 **Fig. 1** Nivo zadovoljstva kvalitetom obrazovanja (u %)
- 14 **Fig. 2** Stavovi o najtraženijim smerovima obrazovanja među mladima na Kosovu (u %)
- 15 **Fig. 3** Razmatranja o promeni smera karijere među mladima na Kosovu (u %)
- 19 **Fig. 4** Obrazovanje/obuka i profesionalno usklađivanje među mladima na Kosovu (u %)
- 22 **Fig. 5** Međunarodna mobilnost mladih na Kosovu (u %)
- 23 **Fig. 6** Želja za emigriranjem među mladima na Kosovu (u %)
- 25 **Fig. 7** Važni faktori za izbor partnera za mlade na Kosovu (u %)
- 28 **Fig. 8** Mišljenja i stavovi među mladima na Kosovu (u %)
- 30 **Fig. 9** Strahovi i zabrinutosti među mladima na Kosovu (%)
- 31 **Fig. 10** Stavovi među mladima na Kosovu o opravdanom ponašanju (u %)
- 32 **Fig. 11** Stavovi o susedima (u %)
- 33 **Fig. 12** Iskustva sa diskriminacijom među mladima na Kosovu (u %)
- 34 **Fig. 13** Stavovi o statusu prava različitih grupa među mladima na Kosovu (u %)
- 35 **Fig. 14** Društveni stavovi među mladima na Kosovu (u %)
- 39 **Fig. 15** Ideološka ubedenja među mladima na Kosovu (u %)
- 41 **Fig. 16** Stavovi o ulasku Kosova u EU među mladima na Kosovu (u %)
- 41 **Fig. 17** Izbor u glasanju na poslednjim i budućim nacionalnim izborima među mladima na Kosovu (u %)
- 42 **Fig. 18** Identifikacija kao Kosovci i Evropljani među mladima na Kosovu (u %)

O autorima

Butrint Berisha je doktorant međunarodnih odnosa na Univerzitetu u Tartuu u Estoniji. Njegova akademska istraživanja su objavljena u časopisima kao što su Party Politics and International Affairs (uskoro). Ima profesionalno iskustvo u NVO sektoru i akademskoj zajednici.

Gresa Statovci je doktorantkinja sa fokusom na internacionalizaciju visokog obrazovanja i zapošljavanje i master je obrazovne politike na Univerzitetu Vašington u Sijetlu. Radi kao konsultant za obrazovanje i bavi se najnovijim reformama obrazovanja na Kosovu. Ima profesionalno iskustvo u vladinom sektoru, NVO sektoru i akademskoj zajednici.

Mimoza Telaku (dr) je predavač istraživačkih metoda i konsultantkinja za lokalne i međunarodne organizacije. Doktorirala je na interdisciplinarnim studijama sa specijalizacijom u političkoj psihologiji, miru i sukobu. Njeno istraživanje je istraživalo percepciju kolektivnih narativa sukoba u postkonfliktnim kontekstima, akulturaciju među etničkim zajednicama, vrednosti, osećaj koherentnosti, međugrupnu anksioznost i pomirenje među mladima na Balkanu, između ostalih tema.

Egzon Osmanaj radi kao menadžer programa u fondaciji Friedrich Ebert, Kancelarija u Prištini. Ima master za evropsko upravljanje i politiku sa Univerzitetu u Saseksu. Njegove trenutne oblasti rada su političko obrazovanje, EU integracije, mir i bezbednost i migracije. Ima profesionalno iskustvo u vladinom sektoru, NVO i akademskoj zajednici.

Impresum

Urednik & I zdavač

Friedrich-Ebert-Stiftung Kosova
Rr. Pashko Vasa Nr. 23
10000 Prishtina
Republika Kosovo

Odgovoran za sadržaj

Dr. Peter Hurrelbrink
Friedrich-Ebert-Stiftung Kosova
Tel.: +383 (0) 38 600 108
kosovo.fes.de

Serija studija za mlade 2024

FES Democracy of the Future – Beč

Redateljica: Johanna Lutz

Voditelj istraživanja: Elena Avramovska

Koordinator montaže i komunikacije

Europa: Margarete Lengger

Voditelj projekta: Krisztina Stefán

FES South-East Europe – Sarajevo

Voditelj projekta: Saša Vasić

Komunikacija DP: Ema Džejna Smolo-Zukan

Studija mladih Kosovo 2024

Koordinator projekta: Egzon Osmanaj

Porudžbine / Kontakt

kosovo@fes.de

Koncept dizajna

René Andritsch & Heidrun Kogler

Raspored

4S, Design

Komercijalna upotreba svih medija objavljenih od strane Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) nije dozvoljena bez pisanog pristanka FES-a. Stavovi izraženi u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno stavove Friedrich-Ebert-Stiftung-a niti organizacije za koju autor radi.

© 2024

Skenirajte kod i
pročitajte online:

